

ADANA İŞGAL OLAYLARININ MECLİSTEKİ YANSIMASI

M. Salih MERCAN¹

ÖZET

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin, Osmanlı İmparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırsa şunlar görülür: Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azami birer parça kapmaya hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler:

Rusya kendisine serbest denizlere çıkış temin etmek için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun Yumurtalık mıntikasına kadar yayılmak istiyordu. Bu nedenle imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve doğu vilayetlerine demiryolu yapılmaması için çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusya'nın bu gayesinin tahakkukunda korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'ta, Arabistan'da sonu gelemeyen entrikalarda bulunur.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derece korkar, taksim vukuunda gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addeder.

İtalya; Trablusgarp'ı ve biraz da İzmir- Antalya havalisini gözetlerdi Avusturya kah Selanik'e inmeği düşünür, kah da zaafımızdan Slavların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel bir siyasetinde bir koz olarak kullanır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığını düşünen büyük Avrupa devletleri aralarında bu yüzden silahlı çatışmaya meydan vermeden Osmanlı topraklarını siyasi ve iktisadi bakımdan parçalamaya ve paylaşmaya çalışıyorlardı. Uzun süren bu çabalardan sonra 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu devletleralarında genel bir anlaşmaya varmışlarsa da yalnız Boğazlar bölgesiyle Doğu Trakya üzerinde uzlaşmamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını korumak için Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştı. Çeşitli cephelerde çarpışarak kendinden umulmayan bir savaş gücü harcamıştı. Ne var ki, ne bu güç, ne de onunla birlikte savaşan Almanya, Avusturya, ve Bulgaristan'ın toplam gücü savaş kazanmak için yeterli gelmemişti. Bu dört savaş yılının sonunda yenik duruma düşmüşlerdi. Uzlaşma Devletleri, savaşın ücretini Osmanlı İmparatorluğuna ödetmek için daha silahların patlamaya başladığı günü izleyen aylarda hesaplarını yapmaya başlamışlardı. İmparatorluk topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, hesap işlerini kolaylaştırmaktaydı. Bütün problem, bunları kâğıt üzerine döküp imzalamak ve savaşı kesin bir zaferle bitirmeye kalmıştı. Komutanlar bu zaferi sağlamak için uğraşırken, diplomatlar da askersel hareketlerin gelişmesine paralel olarak şu dört gizli - Piccot Antlaşması (1916), 4- Anadolu ve Arap Memleketlerinin paylaşılması (1916 ilkbaharı), 5- St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917).

Bu antlaşmalara Avrupa büyük devletlerinin "Şark Meselesi" adını vermiş oldukları problem, görünürde köklü biçimde çözülmüş oluyordu. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu dışındaki topraklarının büyük bir bölümüne sahip olacaktı. Rusya, İstanbul'a yerleşecek, Boğazları denetleyecek, Doğu Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarının büyük bir kısmına sahip olacaktı. Fransa, Suriye, Güney Doğu ile Orta Anadolu'yu sömürecekti. İtalya, elinde bulundurduğu on iki adadan başka Antalya ve İzmir'e yerleşecekti. Bu suretle de Türkiye haritadan silinmiş olacaktı. Türklerin gizli paylaşma antlaşmalarını nasıl hallaç pamuğuna çevirdiği I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda görülecektir.

İşgalci devletlerin bu faaliyetleri arasında konumuz gereği şu hususa bakmak gerekir. Kilikya'da yalnız askeri bir işgalle yetinen İngiltere kıtaları yerine idare fiilen karışan Fransızların gelmesi ve oraya

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

yerleşecek gibi davranmaları ve birçok mezalimin icracısı olmaları nedeniyle halk ayaklanmış, Maraş, Antep, Urfa, Adana'da halk bunlara karşı milli cepheler kurmak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İşgal, Esaret, Fransa, Kurtuluş

ABSTRACT

If the outlines of the policies of the six states called the European big states against the Ottoman Empire are sought.

Russia wanted to spread it to Istanbul, to the Straits and to the Iskenderun Yumurtalik area if possible. For this reason, he always tried to keep the empire weak and took many measures to prevent railroads to the eastern provinces.

England is afraid of the purpose of this aim of Russia, although the issue of the issue of Khilafis always trying to crush our spiritual population, our forces are afraid and in Iraq, Arabia, which can not come to the end of intrigue.

France is equally frightened by the accrual of Russia's aims, eyes in the event of improvisation, and a vast area of exploitation for the Empire's capital.

Italy; Austria and Thessaloniki to observe the region of Trablusgarp'ı and the Austrian caster Selanik thinking about the stroke, or our weakness of the use of the Slavs, fearing the use of too much support for the situation. Germany uses the Ottoman Empire as an area of exploitation for its capital and as a trump in the general policy of the British, French and Russians.

Before the First World War, the great European states, which thought that the Ottoman Empire had completed its life, were trying to break down and share the Ottoman lands politically and economically without giving rise to armed conflict. After these long-lasting efforts, in 1914, when the First World War started, they reached a general agreement between the states but they could not agree on the Eastern Thrace with the Straits.

The Ottoman Empire had to enter the First World War in order to preserve its existence. Nevertheless, neither this power nor the total power of Germany, Austria and Bulgaria, which had fought with him, was not sufficient to win a war. At the end of these four war years, they were defeated. The States of Reconciliation began to make their accounts in the months following the day when more weapons were exploding to pay the wages of the war to the Ottoman Empire. The fact that the imperial lands were large enough to make a share of every major state facilitated accountability. The whole problem was to put them on paper and sign it and finish the war with a certain victory. While the commanders tried to win this victory, the diplomats, in parallel with the development of military movements, the following four hidden - Piccot Treaty (1916), 4 - Anatolian and Arab countries sharing (1916 spring), 5- St. Treaty of Jean de Maurienne (1917).

He problems that the major European states had called the, Oriental Question büyük were solved in an apparently radical manner. England would have a large portion of the Ottoman Empire's territory outside Anatolia. Russia would settle in Istanbul, supervise the Straits, and have a large part of the Black Sea coast and Eastern Anatolia. France, Syria, the South East and Central Anatolia. Italy was to settle in Antalya and Izmir. Whereby Turkey would be deleted from the map. How the Turks turned their secret sharing treaties into a living cotton will be seen in the years following World War I.

Among these activities of the occupying states, we need to consider the following. The people in the province of England, who were confined by a military occupation in Cilicia, had come into power because of the fact that the French were actually involved and behaved as if they were going to be settled there, and because many of them were the executors of the massacres, the people were uprised, and in Maraş, Antep, Urfa and Adana, the people had to establish national fronts against them.

Keywords: Turkey, Occupation, Bondage, France, Liberation

Giriş

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin, Osmanlı İmparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırsa şunlar görülür:

Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azami birer parça kapmaya hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler:

Rusya kendisine serbest denizlere çıkış temin etmek için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun Yumurtalık mıntikasına kadar yayılmak istiyordu. Bu nedenle imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve doğu vilayetlerine demiryolu yapılmaması için çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusya'nın bu gayesinin tahakkukunda korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'ta, Arabistan'da sonu gelemeyen entrikalarda bulunur.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derece korkar, taksim vukuunda gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addeder.

İtalya; Trablusgarp'ı ve biraz da İzmir- Antalya havalisini gözetlerdi Avusturya kah Selanik'e inmeği düşünür, kah da zaafımızdan Slavların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel bir siyasetinde bir koz olarak kullanır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığını düşünen büyük Avrupa devletleri aralarında bu yüzden silahlı çatışmaya meydan vermeden Osmanlı topraklarını siyasi ve iktisadi bakımdan parçalamaya ve paylaşmaya çalışıyorlardı. Uzun süren bu çabalardan sonra 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu devletleralarında genel bir anlaşmaya varmışlarsa da yalnız Boğazlar bölgesiyle Doğu Trakya üzerinde uzlaşmamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını korumak için Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştı. Çeşitli cephelerde çarpışarak kendinden umulmayan bir savaş gücü harcamıştı. Ne var ki, ne bu güç, ne de onunla birlikte savaşan Almanya, Avusturya, ve Bulgaristan'ın toplam gücü savaş kazanmak için yeterli gelmemişti. Bu dört savaş yılının sonunda yenik duruma düşmüşlerdi. Uzlaşma Devletleri, savaşın ücretini Osmanlı İmparatorluğuna ödetmek için daha silahların patlamaya başladığı günü izleyen aylarda hesaplarını yapmaya başlamışlardı. İmparatorluk topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, hesap işlerini kolaylaştırmaktaydı. Bütün problem, bunları kâğıt üzerine döküp imzalamak ve savaşı kesin bir zaferle bitirmeye kalmıştı. Komutanlar bu zaferi sağlamak için uğraşırken, diplomatlar da askersel hareketlerin gelişmesine paralel olarak şu dört gizli - Piccot Antlaşması (1916), 4- Anadolu ve Arap Memleketlerinin paylaşılması (1916 ilkbaharı), 5- St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917).²

Bu antlaşmalara Avrupa büyük devletlerinin "Şark Meselesi" adını vermiş oldukları problem, görünürde köklü biçimde çözülmüş oluyordu.³ İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu dışındaki topraklarının büyük bir bölümüne sahip olacaktı. Rusya, İstanbul'a yerleşecek, Boğazları denetleyecek, Doğu Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarının büyük bir kısmına sahip olacaktı. Fransa, Suriye, Güney Doğu ile Orta Anadolu'yu sömürecek. İtalya, elinde bulundurduğu on iki adadan başka Antalya ve İzmir'e yerleşecekti. Bu suretle de Türkiye haritadan silinmiş olacaktı. Türklerin gizli paylaşma antlaşmalarını nasıl hallaç pamuğuna çevirdiği I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda görülecektir.⁴

²- Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi IX. Cilt İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1916), s541

³ Mehibe Şahbaz, "Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu) Meselesi", *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, Vol:4, Issue:10, s .384.

⁴- Karal, a.g.e., s. 546

İşgalci devletlerin bu faaliyetleri arasında konumuz gereği şu hususa bakmak gerekir. Kilikya'da yalnız askeri bir işgalle yetinen İngiltere kıtaları yerine idare fiilen karışan Fransızların gelmesi ve oraya yerleşecek gibi davranmaları ve birçok mezalimin icracısı olmaları nedeniyle halk ayaklanmış, Maraş, Antep, Urfa, Adana'da halk bunlara karşı milli cepheler kurmak zorunda kalmıştır.

Arşiv Belgelerinde Adana ve Çevresinde İşgal - Zülüm ver Direniş

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin, Osmanlı İmparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırca şunlar görülür:

Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azami birer parça kapmaya hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler:

Rusya kendisine serbest denizlere çıkış temin etmek için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun Yumurtalık mıntıkasına kadar yayılmak istiyordu. Bu nedenle imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve doğu vilayetlerine demiryolu yapılmaması için çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusya'nın bu gayesinin tahakkukunda korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'ta, Arabistan'da sonu gelemeyen entrikalarda bulunur.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derece korkar, taksim vukuunda gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addeder.

İtalya; Trablusgarp'ı ve biraz da İzmir- Antalya havalisini gözetlerdi Avusturya kah Selanik'e inmeği düşünür, kah da zaafımızdan Slavların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel bir siyasetinde bir koz olarak kullanır.⁵

Batılı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bu tutum ve düşünceleri, Osmanlı İmparatorluğunu ister istemez harbe sokacaktır.⁶ Bu şartlar altında Birinci Dünya Savaşına dâhil olan İmparatorluk, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkasya, Irak ve Filistin cepheleriyle Avrupa cephelerinde çarpışan Osmanlı Orduları, dört yıl süren uzun ve yorucu muharebelerden sonra müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğramıştır. Müttefiklerin mütareke yapmakla savaşa son verme kararları üzerine, esasen bütün cephelerde geri çekilmiş ve yıpranmış olan Osmanlı hükümeti de yalnız başına muharebeye devam edemeyeceğinden İtilaf devletleriyle mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. Çok ağır hükümleri kapsayan bu mütareke, galip devletler tarafından insafsızca uygulanmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karışmış görünümündeydi. Orta da sözü yalnız Türk topraklarında geçerli bir Osmanlı Devleti Kalmıştı. Ne var ki, bundan böyle gerçek anlamıyla Türkiye adını taşıyacak bu topraklar da bir paylaşma konusu olacak duruma girmişti, İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nın işgali öngörülmekle Osmanlı başkenti de bu işgalin etkisi altına girmiş olacaktı. Mütareke, Anadolu'nun kuzeydoğusunda Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekileceğini tespit etmekle, Kars ve Ardahan'ı Türkiye sınırları dışında bırakıyordu. Mütarekenin Toros tünellerinin Uzlaşmacı devletler kuvvetlerince işgal edileceği ve bunların kalan "Kilikya" terimi ile adlandırılan topraklardan Osmanlı askerlerinin geri çekileceği konusundaki hükümleri dikkate alınınca, Güneydoğu Anadolu'nun da Türkiye'den ayrılmasının kararlaştırılmış olduğu ortaya çıkıyordu. Nihayet Mütarekenin güvenlik tedbirleriyle, Türkiye'de herhangi sevkülceyş önemi taşıyan bir noktasının ve özellikle Doğu Anadolu'nun altı vilayetin de uzlaşmacılar tarafından işgal edileceğini içeren hükümleri de Türkiye topraklarının parçalanmasına delalet etmekten başka bir anlam taşımamakta idi.⁷

⁵-Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara, 1995, 42

⁶ Mehibe Şahbaz, "Makedonya Meselesi", *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, Yıl:4, Sayı: 14, Eylül 2017, s.247.

⁷-Karal, a.g.e. s. 561

Mondros Mütarekesi imzası sırasında, Irak bölgesini 6. Osmanlı ordusu savunmaktaydı. Bu ordu genel olarak büyük kısımlarıyla Dicle ve bir kısım kuvvetleriyle Fırat Nehri boyunca bulunuyordu. 30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalandığını öğrenen ve Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta İngilizlerle savaşmış olan 6. Ordu'nun komutanı Ali İhsan Paşa (Ali İhsan Sabis), bu bölgeden geri çekilmekte olan birliklerin olduğu yerde durmalarını emretmişti. Mütareke imzalandığı gün, Musul şehri ve şehrin büyük bir kısmı Türklerin elinde bulunuyordu. İngilizlerin Irak Ordusu Komutanı, Türk olmayan halka zulüm yapıldığını ileri sürerek 1 Kasım 1918 günü mütareke hattını geçmiş ve Musul'un 20 km. güneyindeki Hamamalil'i işgal etmiştir. Bu durum karşısında 6. Ordu Komutanı, birliklerine İngilizlerin ateşle karşılaşmayarak sadece protesto edilmesini ve mütareke hükümlerine bağlı kalmalarının onlara hatırlatılmasını emretmiştir. Diğer taraftan durum, Harbiye Nezaretine yazılarak bunun İstanbul'daki İngiliz Komutanlığına bildirilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin mütareke sırasında buldukları Gayyare mevzilerine çekilmelerini istemiştir. Buna rağmen Irak ileri birlikleri komutanı General Casser, Musul'u işgal etmek için emir almış olduğunu söyleyerek ilerlemeye devam ediyordu.⁸

5 Kasım 1918'de İstanbul'da verilen bir emirle, İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek üzere İskenderun-Halep yolundan ve İskenderun limanından faydalanmalarına izin verilmiştir. İtilaf Devletlerinin gerçek amaçları, İskenderun limanından ve Halep-İskenderun yolundan sadece Halep civarındaki ordularının beslenmesi için faydalanmak değildi. Onlar, doğrudan doğruya İskenderun ve Adana bölgesinin işgaline hazırlanıyorlardı.

İngilizlerin İskenderun ve İskenderun – Halep yolunu işgal etmeleri, henüz b yolun güneyinde bulunan Türk kuvvetlerinin kritik bir duruma sokabilirdi. Bu amaçla Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918'de birliklere verdiği emirde; "20. Kolordu'nun zayıf bir emniyet birliği bırakarak gece yürüyüşü ile önce Katma ve yöresinde toplanmasını, sonra da İslâhiye'ye gelmesini, ileride bırakılacak kuvvetlerin sonradan 24. Tümen'den bir kuvvetle değiştirileceğini" emretmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha ilk günlerde İtilaf kuvvetlerinin her isteğini yapmaktan çekinmeyen Başkumandanlık karargahının dikkatini çekmiş ve mütarekenin Osmanlı Devleti'ne verdiği açık hakları savunmada daha kesin kararlı hareket etmek lüzumu üzerinde Genelkurmay'a telgraf göndermekten çekinmemiştir. Bu telgraflarından birinde Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Halep civarındaki ordularının iyesini sağlamak için İskenderun'dan istifade etmek istemelerin gerçek amacının İskenderun'u işgal etmek ve 20. Ordunun geri çekilme hattını kesmek olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Mustafa Kemal paşa'nın bu kaniya varmasında esasen Halep şehrinde pek çok erzak maddesinin bulunması ve yine anlaşmanın 21. Maddesi uyarınca Halep'te bulunan İngiliz ordusuna Antep ve Kilis'ten erzak satılmasının mümkün olmasını gerektireceğini göstermiştir.⁹

Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın önceden gördüğü gibi İngilizlerin mütareke hükümlerini aşan istekleri birbirini takip etmiştir.

7 Kasım 1918'de İngiliz Generali Alatri, Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7-10- ve 16. Maddelerine dayanarak İskenderun Komutanından İskenderun'u tahliye etmesini, aksi takdirde şehri cebren işgal edeceğini bildirmiştir. Nitekim 9 Kasım 1918'de ilk önce İskenderun, 15 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiştir. İngilizler, İskenderun'un işgaliyle yetinmeyerek mütarekeye aykırı ve tek taraflı olarak Adana ilinin de boşaltılmasını istemişlerdir. Esasen Payas-Kilis hattının güneyi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁰

1 Aralık 1918'de Fransız subayları idaresinde 400 kişilik yerli Ermenilerden oluşan bir Fransız taburu Dört Yol kasabasını işgal etmişlerdir. 17 Aralık 1918'de çoğu Ermenilerden olmak üzere 1500 kişilik Fransız asker, Mersin'e çıkarılmıştır. Bu kuvvetten ayrılan müfrezeler Tarsus Adana ve Misis'i işgal etmişlerdir. 19 Aralık 1918'de Fransız işgal komutanı General Hamlin, Mersin'e çıkarak Adana'ya ve buradan Toros Tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozantı'ya gelmiştir. Bu suretle Pozantı bölgesi de işgal edilmiştir. Bu işgalleri İngilizlerin 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgalleri izlemiştir.¹¹

⁸-Ahmet Hulki Saral, Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, Ankara, 2009, s.1

⁹- Saral, a.g.e. s. 2-ğ3

¹⁰-Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi Cilt III/IV, I 1914-1918 Genel Savaş, s.770

¹¹-Saral, a.g.e. s. 3

Fransa'nın 1918 yılı Aralık ayı sonlarında başlayan Kilikya'yı Kontrol (İşgal) harekâtının uzun bir geçmişi ve "özel amaçlan" olduğu belliydi. Fransız Kontrol kumandanı Albay Bremond, Âdana'ya girdiği günlerde Lise'deki Türk bayrağını indirtmiş, Müslüman topluluklara (Kürt, Çerkez, Arap vd.) kendi dillerinde eğitim hakları verildiği açıklanmış... Çukurova'nın Türk varlığı yok edilmek istenmiştir. Bremond'un çantasında, 1913 yılında Osmanlı'nın borçlan karşılığı Fransa'ya rehin olarak gösterdiği Mercimek / Anavarz Devlet Çiftliği'ne doğrudan sahiplenme amaçlarının önemli olduğunu yazılı olduğu belgeler vardı. -Fransa'nın "Çukurova'yı kontrol" veya "İşgal" projesi 1918-1922 yılları arası Türk insanının unutulmaz acı ve gözyaşları dökmesine sebep oldu. Adana çıkışındaki Ermeni Bezdikyanlar ailesinin çiftlik binasında Türklerin topluca öldürülmesi... Çaldağı eteğindeki Camili Köyü'nün, Asuri Hevaca Abdullah'ın çiftliğinde toplanan Ermeni komitacılar tarafından yakılarak haritadan silinmesi, yüzlerce Türk insanın topluca öldürülmesi. Kozan'da fırınlarda Türklerin yakılması... Haçin (Saimbeyli'de) esir alınan Türklere uygulanan işkence ve öldürmeler Çukurova'nın çakıl taşlarında iz bırakan kara lekeler olarak kaldı. Çukurova'daki Kuvayi milliye veya Kurtuluş Savaşı mücadelesi sonunda "en tehlikeli şartlarda bile Türk insanının ulusal birliği koruyabildiği gerçeğini hatırlatır. Arap, Arapuşağı veya Nusayri olarak bilinen insanların içinden çıkan Şeyh Cemil Efendi'nin Adana'nın Akkapı mahallesindeki konağını Türkistanlı mücahitlerin koruduğunu, işgalin en acı günlerinde Adana'da Türk-Arap işbirliğinin oldukça güçlü olduğunu öğreniyoruz. Keza Osmanlı'nın son zamanlarında İran dağlarından Çukurova'ya gelerek Kiremithane'ye yerleşen Kürt Molla Nasrullah'ın emrindeki yüzlerce aşiret süvarisi ile birlikte Kuvayi Milliye'nin en önemli saflarında çarpıştığını öğreniyoruz. Çukurovalı köylülerin sık sık kullandığı bir deyimle "gel iç (ayrık) otları temizlenir" sözleri ne kadar doğru... Çukurova'nın çakıl taşlarını örten ayrık otları defalarca temizlenmiş... Bu coğrafyayı vatan yapan insanların özverileri sayesinde "renkli mozaik" olmuş, "parlak bir ışık olarak yurdumuzu aydınlatmıştı. Tarihi ve kültürel kimliğimiz ve zenginliğimiz de böylece sağlam temellere dayandırılmıştır.¹²

İşgal edilen Adana bölgesinde siyasi ağırlık merkezi Türk halkını itaat altına alarak Fransız işgalini kökleştirmek ve Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek Türk çoğunluğunu ve egemenliğini yok etmek gayesi etrafında toplanıyordu. İşgal kuvvetlerinin başında bulunan Romyö'nin birliğinin çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar Fransızlar tarafından daha önce Mısır'da kurulmuş olan Doğu lejyonu (legion Dorient) alayına bağlı idiler. Ayrıca silahlandırılmış Kamavorlar (Ermeni fedailer) Adana bölgesinde toplandılar. Bu komitacıların arkası sıra Çukurova'ya akın eden sivil Ermeniler, bütün ilçelere yayıldılar. Sayıları arttıkça kötüleşen o şımara karşı, Vali Nazım Bey, İslam halkını sükûnete davet etmekten başka bir şey yapamıyordu. Bu arada Nazım Beyin yerine vali olarak atanan Nihat Paşa'ya işgal kuvvetlerince 17 Aralık 1918'den sonra Adana – Tarsus demiryolu güneyinde bulunacak ordu mensupların esir edileceği bildirilmişti. İşgal kuvvetleri bununla yetinmeyerek 2 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği. "Türk halkını teşkilatlandırdığı, il ve ilçelerde cemiyetler kurduğu" iddiası ile Osmanlı Hükümetinden Nihat Paşa'nın azlını istediler. Milli Savunma Bakanı Cevat Paşa, bu isteği yerine getiremeyeceğini Başbakan'a yazdı. İngiliz Yüksek komiserliğinin 16 Ocak 1919'da verdiği ikinci nota üzerine Nihat Paşa'nın yerine Mersinli Cemal Paşa atandı. Cevat Paşa görevinden çekildi. Milli Savunma Bakanı olan Ömer Yaver paşa, bu tebliği Nihat Paşa'ya ilettili.¹³

Arşiv Belgelerinde Adana'nın işgali
Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezareti
İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti

Adana Vilayeti'nden alınan 10 Aralık 1918 tarihli şifreli telgrafın suretidir.

Dün Mersin'e seksen kadar Hilâl-ı Ahmer ve bir miktar nizamiye askeriyle yiyecek ve giyecek eşya çıkarıldığı, Dört Yol kazasına bağlı Payas nahiyesine iki subayla kırk askerin geldiği ve Payas istasyonunda oldukları, bu akşam da dört yüz askerin Dört Yol'a ve sonradan gelecek altı yüz askerin de Adana'ya geçeceği, bu askerlerin kısmen Ermeni ve Fransız oldukları, mitralyözle de donatılmış buldukları anlaşılmıştır. Bu işgal kuvvetlerine karşı misafirperverlik gösterilerek müracaatlarının kolaylaştırılması, istirahatlarının sağlanması, bu arada asayiş ve güvenliğe son derece özen gösterilmesi,

¹²-Cezmi Yurtsever, Çukurova'ya Yönelik Fransız Emperyalizminin Tarihi ve Kültürel Görünümü, CUKUROVA/sempozium kitabı, s. 670-671

¹³-Kasım Ner, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 28-29

süvari ve piyade askerlerinden devriye dolaştırılması, işgal kuvvetleri tarafından asayiş bozan bir hareket durumunda uzlaştırılmaya çalışılması bölgeye bildirilmiş olduğundan daha önce verdiğim yazılı bilgi sebebiyle yapılacak işlemin belirlenerek süratle bildirilmesi arz olunur.¹⁴

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 2 Numara:10292/11537

(Sadaret'e)

11 Aralık 1918 tarihinde üç subay kumandasında çoğunluğu yerli kaçak Ermenilerden oluşan, Fransız askerî üniforması giymiş dört yüz kişilik bir müfrezenin Dört Yol'a geldiği, on iki evi basarak eşya ve para gasp ettikleri, bir kadını boğazından yaraladıkları, jandarmayı kasabadan çıkarttıkları İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. İtilafçıların boşalttığımız Adana vilayetinin işgaline hazırlandığını ve buna engel olmayı sağlayacak tedbirlerin alınmasını 10 Aralık 1918 tarih ve 11439 numaralı yazıyla istemiştim. Mütareke hükümlerine aykırı olan bu olay hakkında gerekli girişimlerin yapılması, bu gibi Ermeni kaçakların bu bölgeye sokulmaması ve mülkî memurlarımızla jandarmamızın boşaltılan yerlerde emniyetle iş görebilmelerini sağlayacak tedbirlerin alınmasıyla ilgili emirleriniz beklenmektedir.¹⁵

14 Aralık 1918
Harbiye Nazırı Adın
Müsteşar İmza

Bâb--ı Ali Hariciye Nezareti Sayı :12658-47/12659-46
15 Aralık 1918

Reşid Paşa'dan Amiral Calthrope ve Amiral Amet'e

Aşağıdaki hususları sizlerin dikkatine sunmaktan onur duyuyorum. Dört Yol ve Payas civarına İskenderun'daki Fransız müfrezelerinin son ilerleyişi esnasında, bu kuvvetlere komuta eden subay; bölgede bulunan jandarmanın sayısını öğrendikten sonra, Osmanlı sivil yetkililere geçmişteki gibi görevlerini sürdürmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu açıklamanın ertesi günü aynı subay, bir emir subayı vasıtasıyla tüm silahlı birliklerin derhal Ceyhan ırmağının ötesine geri çekilmelerini bildiren bir mektubu kaymakama göndermiş, bir yanlış anlaşılma olduğunu düşünen kaymakam, söz konusu kişiye bizzat kendisi giderek şaşkınlıkla "silahlı gruplar" tabirinden jandarmanın kastedildiğini öğrenmiştir. Bu bölgelerde güvenliğin sağlanması için bunların gerekli olduğunu anlatmak konusunda göstermiş olduğu tüm çabalar boşa çıkmış; eğer yirmi dört saat içerisinde geri çekilmezlerse tutuklanacaklarını ve savaş esiri olarak sayılacaklarını savunan Fransız subayını düşüncesinden vazgeçirememiştir. Geri çekilmelerinden sonra ve gittikleri akşamdan itibaren bölgede peş peşe cinayetler ve suç sayılan olaylar meydana gelmiştir. Büyük ihtimalle İskenderun'dan gelen müfrezenin bir kısmını teşkil eden Fransız askerî üniforması taşıyan silahlı Ermeniler; gece eski kaymakam Necati Bey'in evine girmişler, kasayı açtırmışlar, içini boşaltmışlar, ayrıca Düyünü Umûmiye'de memur olan İhsan Efendi'nin evini soymuşlar ve tüm parasını götürmüşlerdir. Acımasızca dayak atıldıktan sonra Hacı Ahmed adlı bir şahsın malları, zorla bu kişiler tarafından alınmış, aynı şekilde bir kadının tüm mallarına ve parasına el konulmuştur. Hatta okul öğretmeni Ahmed Efendi'yi tehdit etmişler ve on lirasını zorla almışlardır. Diğer taraftan işgal müfrezeleri, jandarma depolarında bulunan silah ve mühimmatı ele geçirmişler, yerel hapishaneye birkaç asker göndererek tüm tutukluları serbest bıraktırmışlardır.

Tüm bu olaylar, engellemek veya önceden haber vermek için bir şey yapamamanın çaresizliği içerisinde olmak kadar üzülecek olaylardır. Sayın ekselansları, bir kaymakamın veya başka bir sivil görevlinin otoritesini jandarmaların katılımı olmaksızın icra edemeyeceğini kabul edecektir. Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılan bölgeler hakkında hiçbir anlaşma yoktur. Tam tersine bunlar aynı durumda olan tüm bölgelerde tatbik edilen kesin anlaşma sonrasında sivil yetkililere uygulanmaktadır.

¹⁴ - Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, s. 21Ankara, Belge no: 3; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-2/33-3

¹⁵- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 22; Belge no: 3, BOA. HR. SYS. Dosya: 34095/, s. 1

Bu nedenle, adı geçen bölgede yaratılan bu belirsiz durumun sona erdirilmesini, Osmanlı birliklerinin tekrar o bölgeye geri dönmelerine izin verilmesini ve yukarıda geçen olayların faillerinin tespit edilip cezalandırılmalarını siz sayın ekselanslarından talep ediyorum.

Saygılarımla.

Telgraf

Çıkış yeri: Adana Tarih: 15 Aralık 1918

Evvelîsi gün İskenderun'da bulunan ve Ermeni askerleriyle karışık Fransız kuvvetlerinden iki yüz kişinin Payas'ı dört yüz kişinin de dün Dört Yol'u işgal ettiklerini şifre ile arz etmiş idim. Payas'taki işgal kuvvetleri askerlerinden dört beş kişi oradaki Hasan Onbaşı'yı hükümet konağından alarak kaleye götürüp boğazından ağır surette yaralamışlardır. Nahiye yönetiminde ve karakolda mevcut jandarmaları da tehditle vazifeyi terk ettirerek nahiye haricine çıkartmışlardır. Dört Yol'a gelen işgal kuvvetleri kumandanı başlangıçta jandarma mevcudunun miktarını ve vazifelerini sormuş, mevcut jandarmanın mülkiye memurları gibi Dâhiliye Nezareti'ne bağlı ve mahallî inzibatı temin ile yükümlü bulunduğu cevabı verilmiş, karşılık olarak adı geçen kumandan jandarmaların vazife yapabileceklerini ve asayişini ihlâl eden hiçbir harekete karşı lakayt kalınmayacağını ve kendi askerini de cezalandırmaktan geri durmayacağını ve ahalinin de aynı şekilde hareket etmesini istediğini söylemişken dün saat ondan itibaren işgal kuvvetleri askerleri öteye beriye taarruz ettikleri gibi bir amir bir neferinin eline verdiği bir belge ile jandarmaların da hemen Ceyhan nehrinin öte tarafına geçmeleri gerektiğini tebliğ ettirmiştir. Bu vesikada "groupe armee" tabiri olduğuna göre arada bir yanlış anlaşılma olması ihtimaline binaen sormak için kaymakam kumandanın yanına gitmiş, çeşitli olaylardan dolayı işgal kuvvetleri kumandanına şikâyet etmekle beraber jandarmaların çıkarılması hakkındaki emrin sebebini sormuştur. Adı geçen kumandan, "askerlerin ilk girdikleri bir yerde yağmalarcasına hareketleri tabiidir, çok görülemez. Fransız askerleri Fransa dâhilinde bile hadiseler meydana verirler. Bu hal her orduda vardır. Ancak bu hal devam edemez, az zamanda önü almır. Jandarmaya gelince mademki bunlar da silahlı şahıslardandır hemen buradan gideceklerdir. Aksi takdirde yarın bunları harp esiri diye yakalattıracağım. Bundan dolayı bölgeyi terk etmelerinden başka çare yoktur" demişler ve her türlü açıklamaya rağmen isteklerinde ısrar ederek jandarmalara bölgeyi terk ettirmişlerdir. Jandarmalar çıktıktan sonra Fransız askeri elbiseleri giymiş, silahlı ve Ermeni askerlerinden oluşan şahıslar kasabanın geceleyin korunaklı mevkilerinde evlere taarruz ederek eski kaymakam Necati Bey'in evinde sandıklarını açtırarak içinde bulunanları, Duyûn-ı Umumiye eski memuru İhsan Efendi'nin eşyasıyla paralarını, Medine mültecilerinden yine bir kadının eşya ve paralarını aldıkları; Medine mültecilerinden Hacı Ahmed'in eşyası alınarak dövüldüğü, Üzerli okul öğretmeni Ahmed Efendi'nin baskıyla ile on lirasının alındığı, jandarma dairesinin işgal kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve jandarma deposundaki silah ve eşyalara el konulduğu, geceleyin yine hapisane'ye altı Fransız askerinin girerek nöbetçiye dövüp tutukluları tamamıyla tahliye ettikleri gibi ailesini başka mahalle nakletmek isteyen Payas müdürünün de evinin Ermeni askerler tarafından kuşatma altına alındığı, ailesiyle birlikte söz konusu askerlerin ev içinde kalarak dışarı çıkmasına engel oldukları alınan ve telgraf başında yapılan haberleşmeden anlaşılmıştır. Bu durum işgal edilecek vilayetin her tarafında aynı şekilde hareket olunacağını açıkça göstermektedir. Jandarmasız, tek başına kalacak kaymakam, nahiye müdürü ve hiçbir mülkiye memurunun görev yapamayacağı ortadadır. Sataşmaların sürmesi ise Müslüman unsurunun içerlemesine sebep olarak Allah korusun ister istemez üzüntü veren olayların ortaya çıkmasına meydan verecektir. Şimdiye kadar birçok maruzat ve mülki memurların hareket tarzı hakkında yaptığım ricalara cevap alamadım. İşgal kuvvetleri yarın Ceyhan'ı iki gün sonra da Adana'yı, ardından da diğer bölgeleri işgal altına alacak, jandarmalar bu suretle sürülecek ve hükümet memurları horlanacaksa bu hal üzücü ve vahim olaylar doğuracaktır. Şimdiden çare bulunmasını ve her halde bu belirsiz durumun açıklığa kavuşturulmasını önemle arz ederim. Emirlerinizi bekliyorum.¹⁶

(15 Aralık 1918)

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti

İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti

¹⁶- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 23-25, Belge No. 5; BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-2/39-45, 2

Adana Vilayeti'nden gelen 20 Aralık 1918 tarihli şifreli telgrafın suretidir.

Buraya bugün Fransız generali gelmiştir. Bu gece Pozanti'ya hareket edecek, yarın dönecektir. Halep'ten gelen bir İngiliz albayının ifadesinden Antep ve Maraş'ın da işgal olunacağı anlaşılmaktadır. Bu suretle Adana vilayeti, İskenderun, Antakya, Belen, Antep ve Maraş tamamen işgal olunmaktadır. Buralarda idaresizlik ve anarşi çıkarılarak sonunda Ermenistan'ın ilan edileceği şüphesizdir. Bu durumun derhal sona erdirilmesi lazımdır. Gidişat ve takip edilen hareket tarzında kesinlikle iyi niyet eseri yoktur. İşin gerçeği, lüzumsuz fikir alışverişleri için vakit geçirilmesi telafisi mümkün olmayacak derecede üzüntü verici durumlar ve oldu bittiler meydana getirecektir. Osmanlı Hükümeti Küçük Asya'nın bir kısmına sıkışıp kalacaktır. Gereğinin yapılması arz olunur.¹⁷

20 Aralık 1918

Vali Nazım

Bab-ı Ali Hariciye Nezareti

Sayı: 12861/54

İstanbul, 28 Aralık 1918

Reşid Paşa'dan Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet'e

Sayın Tuğamiral Adana ilinin genel valisi, 20 Aralık'ta üç yüz elli kişilik bir Fransız müfrezesinin Adana'ya geldiğini, bu askerlerin yüzde sekseninin bu ilde doğmuş Osmanlı Ermenileri olduğunu ve bunların büyük bir kısmının, bu şehirde oturan anne ve babalarında kaldıklarını bizlere bildirmektedir. Adı geçen bölgede dolaşan Fransız birlikleri içerisinde, böyle Osmanlı uyrukluların varlığı, istenmeyen olaylara yol açabileceğinden, düzenin ve huzurun sağlanması için, sözü edilen bölgelerde olduğu kadar, Osmanlı birliklerinin tahliye ettiği tüm bölgelerde de Ermeni birliklerinin kalmalarını engellemek için kesin önlemler aldırmasını sayın ekselanslarından rica ediyorum.

Saygılarımla.¹⁸

Bâb-ı Ali Hariciye Nezareti

Özel Daire Sayı: 12896/65

31 Aralık 1918

Reşid Paşa'dan İngiliz Yüksek Komiseri Tuğamiral R. Webb'e

Sayın Tuğamiral,

Adana vilayetine çıkarılan müttefik birliklerinin büyük bir kısmının Ermenilerden oluştuğu hususunda sayın ekselanslarının dikkatini çekme fırsatını daha önceden bulmuştum. Valiliğe gelen müttefik kuvvetlerin büyük bir kısmının Ermenilerden oluştuğunu, Mersin'e çıkarılan birliklerin yüzde seksenini teşkil ettiklerini ve askerî birliğin sıralarında Ermeni bayrakları bile taşıdıklarını, vali bana az önce bildirmiştir. Osmanlı Hükümeti; bu Ermenilerin giriştikleri gösterilere pek fazla önem verilmemesi gerektiğini bilmekte, fakat daha geniş bir açıdan olaylara bakamayan Osmanlı halkı bu hususta büyük bir kaygı duymaktadır.

Gizli bir amacı olan bu tür gösterilerin yinelenmemesi ve bu Ermeni birliklerinin düzenli Fransız birlikleriyle değiştirilmesi hususunda gerekli emirleri vermeniz için, bu konuyu sizlere bildirmenin yeterli olduğunu düşünüyorum. Sayın Tuğamiral, en içten saygılarımın kabulü dileğiyle¹⁹

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Suret

Dün öğleden sonra saat üç buçukta tavuklarını almak üzere Üzerli köyünden Hacı Ali Efendi'nin evine giren Fransız askeriyle tavuklarını vermektен kaçınan Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed arasında çıkan

¹⁷- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 28, Belge No:7; BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-3/5

¹⁸- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 32, Belge No:12; BOA, HR. SYS. Dosya no: 2555-2/6

¹⁹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s.34-35, Belge No:24.; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-2/77

tartışma üzerine Fransız askeri bahsi geçen kişi tarafından boynundan sopa ile yaralanmıştır. Asker şikayet için kumandanına gelmiştir. Diğer taraftan hükümete haber verilmek üzere adı geçen köyden Şeyhünzade Mehmed ve Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed, amcazadesi Yusuf, Köroğlan Mehmed ile Mustafa oğlu Ahmed gelirlerken kışla önündeki Fransız askeri tarafından tutuklanarak kumandana götürülmüşlerdir. Kumandanlıkça “tahkikat yapıldıktan sonra götürünüz” denilmiş, kumandanlık dairesinin beş-on adım aşağısında söz konusu kişilerden Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed ile amcazadesi Yusuf kurşun ve süngü ile katledilmiş, Köroğlan Mehmed ile Mustafa oğlu Ahmed yaralı olarak kaçmışlardır. Yine birinin kurşun, dördünün süngü ile yaralanmış olarak jandarma karakoluna sığındıkları Şeyhünzade Mehmed'in ifadesinden anlaşılmıştır. Üzerli Müslüman ahalisinin her biri bir tarafa dağılıp kaçmışlardır. Şimdiye kadar başlarına ne geldiği anlaşılamamıştır. Ocaklı'ya gelen Hacı Ali Efendi kendisine yapılan ihbar üzerine köydeki Müslüman evlerinin tümünün yağma edildiğini söylemektedir. Karakese hakkında henüz bir bilgi alınamamıştır. Müslüman ahali heyecan içerisinde. Artık burada durmanın ve iş yapmanın imkânı yoktur. Ermenilerin Ermeni askerlerine olan yardımları sürdürükçe ve onlar burada buldukça daha önemli olayların olacağını düşünmek hiç de zor değildir. Olayları araştırmak üzere Adana'dan da bir heyetle bir doktorun acilen gönderilmesi.²⁰

Erkân-ı Harbiye-i
Umumiye Dairesi
Şube:2 Suret

Amasya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen şifredir.

Suriye hududunun kuzeyinde ve dışında, öz vatanımızın ayrılmaz parçalarından olup büyük çoğunluğu İslâm nüfusuyla meskun bulunan Urfa, Antep ve Maraş'ın İtilaf Devletleri tarafından vaktiyle işgal edilmiş olması mütareke hükümlerine aykırı idi. Çünkü bu işgal mütarekenin ancak yedinci maddesine dayandırılabilir. Bu maddeye göre Urfa, Antep ve Maraş mevkilerinin Halep'e göre daha stratejik noktalar olarak değerlendirildiğini ve Halep'te bulunduğu varsayılan müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığını kabul etmek lazımdır. Oysa söz konusu noktalarda müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek hiç bir durum ortaya çıkmamıştır ve bugün bile böyle bir durum mevcut değildir. Bu defa İngiliz kıtalarının çekilmesi üzerine bu mevkilerin Fransız kıtaları tarafından işgal altına alınacak olması ve şimdiden oradaki telgrafhanelerin Fransız sansürü altına alınması ve böyle bir işgal girişiminde bulunulması halinde evvelce her nasılsa yapılmış olan haksız uygulamanın devamı olacaktır. Bu mütareke şartlarına göre hiç bir sebep ve bahane mevcut değildir. Bu durum söz konusu yerlerde bulunan, hukuk ve haysiyetlerinin bilincinde olan Müslüman ahalinin gelecekleri hakkında tereddüt ve kaygı duymalarına sebep olmuştur. Bundan başka Avrupa gazetelerinin son yayınlarında buraların Fransızlara terk edilip verileceği yolunda bir takım söylentilerin yayılması üzerine bu bölge ahalisi ve bu bölgeye komşu olan yerlerin halkı çok büyük heyecana kapılmışlardır. Bu heyecan bütün bölgeyi sarmak üzeredir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu gibi işgallere karşı kararlı bir şekilde savunma ve karşı koyma esasını kabul etmiş olduğundan bu meselede tarafsız olamaz. Millet'in yardım isteyen çığılığına karşı sessiz kalamaz. Bundan dolayı Urfa, Antep ve Maraş halkı böyle yeni bir işgale girişildiğini gördüğü anda öncelikle tam bir ciddiyetle bunu protesto edeceğiz.²¹ Millet'in bu protestosuna Fransızlar tarafından değer verilmezse millet her türlü yola başvurarak bütün varlığı ile Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen savunmaya kanun çerçevesinde kendisini yetkili sayacaktır. Bu meşru hukuk ve isteğe dayanarak merkezî hükümetin, İtilaf Devletleri'ne bu hareketlerinin haksız olduğunu bildirmesini, böyle davranmaları halinde meydana gelebilecek olayların vahametini hemen ve kesin bir dille anlatmasını; özetle milleti itham ve sorumluluk altında bırakmamak için gereken siyasi tedbirlere başvurmasını Heyet-i Temsiliye Osmanlı Hükümetinden özellikle rica eder ve cevabını bekler..²²

26 Ekim 1919²³

Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal

²⁰- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2003, Ankara, s. 98-99, Belge no: 42

²¹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2003, Ankara, s. 98-99, Belge no: 42

²²- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2003, Ankara, s. 98-99, Belge no: 42

²³- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 98-99; BOAS. HR. SYS. Dosya: 2542-3/24-25

Vilayete surettir

Çok acildir

Dörtüol Kaymakamlığı'ndan gelen telgraf aynen çekilmiştir. Şimdiye kadar bildirildiği gibi Ermeni Fransız askerlerinin çıkardıkları olaylar her gün bir şekilde devam etmektedir. Müslüman halk ile gerek Ermeni askerleri ve gerek köylerine dönen Ermeniler arasında giderek daha feci olayların olacağı muhakkaktır. Bu sebeple şimdiden ciddi girişimlerde bulunularak huzur ve güvenin sağlanması ve halk ile Ermeniler arasındaki düşmanlık ve intikam duygularının tamamen giderilmesi gerekmektedir. Şu anki duruma göre Ermeni Fransız askerleri buralarda buldukça yerli Ermenilerin yatıştırılması ve feci olayların önüne geçilmesi mümkün olmayacaktır. Daha önceki emre göre işgal kuvvetleri içerisindeki Ermeni askerlerin yerine medenî ve itaatkâr Fransız askerlerinin getirilmesi gerekir. Jandarma kuvvetimizin şu anki durum nedeniyle yetersiz olması ve ihtiyaçlarının düzenli olarak sağlanamaması sakıncalıdır. Dörtüol merkezi dağınık bir şekilde bulunduğu için buraya vilayetten yüz elli askerlik bir kuvvetin acilen gönderilmesi halinde düzenli olarak devriyeler arttırılacak ve olayların önünün alınabilmesi mümkün olacaktır.

Halkın heyecanı ve köylerini terk ederek öteye beriye dağılmaları dikkat çekicidir. Kuvvetin gelmesiyle heyecanın yatışacağı ümit edilmektedir. Katliama kalkışan Fransız Ermeni askerleri de ibret olması için kanuna uygun şekilde tutuklanıp cezalandırılmalı, bu iş için karma bir heyet acil olarak gönderilmeli ve yapılacak tahkikata göre Ermeniler cezalandırılmalıdır. Verdiğim bilgiler doğrultusunda gerekenin yapılmasını ve sonucunun bildirilmesini makine başında beklerim efendim²⁴.

2 Ocak 1919

Cebel-i Bereket Mutasarrıfı

Hüsnü

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi

Şube:2 Suret

Amasya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen şifredir.

Suriye hududunun kuzeyinde ve dışında, öz vatanımızın ayrılmaz parçalarından olup büyük çoğunluğu İslâm nüfusuyla meskûn bulunan Urfa, Antep ve Maraş'ın İtilaf Devletleri tarafından vaktiyle işgal edilmiş olması mütareke hükümlerine aykırı idi. Çünkü bu işgal mütarekenin ancak yedinci maddesine dayandırılabilir. Bu maddeye göre Urfa, Antep ve Maraş mevkililerinin Halep'e göre daha stratejik noktalar olarak değerlendirildiğini ve Halep'te bulunduğu varsayılan müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek bir durumun ortaya çıktığını kabul etmek lazımdır. Oysa söz konusu noktalarda müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek hiç bir durum ortaya çıkmamıştır ve bugün bile böyle bir durum mevcut değildir. Bu defa İngiliz kıtalarının çekilmesi üzerine bu mevkilerin Fransız kıtaları tarafından işgal altına alınacak olması ve şimdiden oradaki telgrafhanelerin Fransız sansürü altına alınması ve böyle bir işgal girişiminde bulunulması halinde evvelce her nasılsa yapılmış olan haksız uygulamanın devamı olacaktır. Bu mütareke şartlarına göre hiç bir sebep ve bahane mevcut değildir. Bu durum söz konusu yerlerde bulunan, hukuk ve haysiyetlerinin bilincinde olan Müslüman ahalinin gelecekleri hakkında tereddüt ve kaygı duymalarına sebep olmuştur. Bundan başka Avrupa gazetelerinin son yayınlarında buraların Fransızlara terk edilip verileceği yolunda bir takım söylentilerin yayılması üzerine bu bölge ahali ve bu bölgeye komşu olan yerlerin halkı çok büyük heyecana kapılmışlardır. Bu heyecan bütün bölgeyi sarmak üzeredir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu gibi işgallere karşı kararlı bir şekilde savunma ve karşı koyma esasını kabul etmiş olduğundan bu meselede tarafsız olamaz. Millet'in yardım isteyen çığılığına karşı sessiz kalamaz. Bundan dolayı Urfa, Antep ve Maraş halkı böyle yeni bir işgale girişildiğini gördüğü anda öncelikle tam bir ciddiyetle bunu protesto edeceğiz. Millet'in bu protestosuna Fransızlar tarafından değer verilmezse millet her türlü yola başvurarak bütün varlığı ile Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen savunmaya kanun çerçevesinde kendisini yetkili sayacaktır. Bu meşru hukuk ve isteğe dayanarak merkezî hükümetin, İtilaf Devletleri'ne bu hareketlerinin haksız olduğunu bildirmesini, böyle davranmaları halinde meydana gelebilecek olayların vahametini hemen ve kesin bir dille anlatmasını; özetle milleti itham ve sorumluluk altında bırakmamak için gereken siyasi tedbirlere başvurmasını Heyet-i Temsiliye Osmanlı Hükümetinden özellikle rica eder ve cevabını bekler.

²⁴- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s.47-48; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/105

26 Ekim 1919
Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Suret

Osmaniye Jandarma Taburu Kumandanlığı'na

Bu gün Karakese'ye gittim. Yanımda iki Fransız çavuşu vardı. Beş altı erkek, iki kadın vurularak ölmüş, iki kişi de yaralanmıştır. Epeyce sığır da telef edilmiş hatta bazı evlerin eşyası da yakılmıştır. Köyün içinde Fransız fişek kovanları buldum, alarak Fransız çavuşlarına verdim. Fransız askerleri o köye kadar girmiş, rast geldiklerini öldürmüşlerdir. Ahaliyi sükûnete davet ettim. Ölülerini kaldırmayacaklar. Heyet gelsin, görsün. Kaymakam bey yazmıştı. Ben yazamadım. Üzerli olayını bildiriniz. Bundan başka iki Ermeni'nin de ayağından vurulduğunu gördüm. Meseleyi küçük ve önemsiz göstermek için çalışmaktadırlar. Buna meydan vermemek için ne lazım ise yapılması gerekir. Her tarafa devriye çıkaramıyorum. Elimdeki kuvveti çıkarmam tehlikelidir. Üzerli halkı Saidiye'ye kaçmıştır. Bunların eşyasını Dört Yol Ermenileri dün gecedan beri yağma etmişlerdir. Fransız Ermeni askeri tamamen gözaltında ve dışarı çıkarılmamaktadır. Müslüman halkın taşkınlıklarını engellemek için kaymakam beyle çalışıyoruz. Yalnız kuvvet yetiştiriniz. Mevcudum tamamen buradadır. Dört askerim Karakese'de bir Fransız çavuşuyla beraberdir.

1/2 Ocak 1919
Dört Yol,
Hasan Hulusi

*Adana Jandarma Alay Kumandanlığı'na Dört Yol Jandarma Kumandanlığı'ndan alınan telgrafın suretinin yukarıya çıkarıldığı arz olunur.*²⁵

3 Ocak 1919
Hafız Kadri

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Suret

Bu ayın biri Çarşamba günü ezanî saatle on bir sularında Karakese köyünde meydana gelen korkunç saldırı hakkındaki soruşturma ve izlenimleri açıklayan rapordur: Üzerli olayının ardından şikâyet için gelen Müslüman halktan Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed ve arkadaşlarının başlarından geçenlerin arkasından kışlada ve diğer yerlerdeki Ermeni askerleri Karakese'ye giderek köyün her tarafını kuşatmışlar, dağa kaçabilen çoluk çocuk erkek ve kadınlar dışında bazı arkadaşlar aşağıda anlatıldığı şekilde öldürülmüşler, evleri yağma edilmiş, eşyalarının bir kısmı yakılmıştır. Köyün çeşitli yerlerinden toplanan boş fişek ve kovanlarla şarjörlerin Fransız malı oluşu, meydana gelen korkunç olayın askerler tarafından gerçekleştirildiğini, Müslüman olmayan ahalinin bunlara uyarak sadece yağma ile yetindiklerini göstermektedir. Olayın ardından İşgal Kuvvetleri Kumandanı Rupen'in hemen kışlaya giderek bütün askerlerin katılımını engelleme konusunda gösterdiği gayret mezalimin yayılmasına mani olmuştur. Katliamın evlerin içerisinde yapılmış olması ve öldürülenler arasında kadınların da bulunması halkın askere karşı silah kullanmadığını göstermektedir. Şarjörler içerisinde Fransız malı dışında tüfeklere ait şarjör bulunmaması da bunu teyit etmektedir.

1- Askerin köye hücum ve taarruzu üzerine Karakese köyünden Musa Yahya'nın oğlunun hanesinin alt katındaki ahıra mahalle kadınlarından Kel Ahmed oğlu Yusuf'un hanımı Ayşe, Gülemez (?) Hüseyin'in kızı Meryem, Musa'nın hanımı Havva, Çağlaklı Ali Ağa'nın kızı Hatice, Tavi Hüseyin'in hanımı Emine ve gelini Esmâ, Kürd oğlu Mehmed'in hanımı Silvan, Baba Hasan'ın kızı Fatma, Haralı, Musa oğlu Mehmed'in hanımı Fatma, Maruf kızı Ümmühan, Çormuk, Ahmed'in hanımı Fatma, Kara Ali'nin

²⁵- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 48-49; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/112

hanımı Hatice, Mahmud'un oğlu Bestami, Kara Ali'nin oğlu Mehmed ve daha birkaç kız ile Topal Hasan oğlu Ali ve Esmâ oğlu Mehmed sığınarak kapıyı içeriden kilitlemişlerse de oraya gelen askerler "kapıyı açın, yoksa kırarız" demişler, bunun üzerine içeriden çılgınlık, bağırtılar kopmuşsa da zorla kapıyı kırmaya teşebbüs etmişlerdir. Dışarıdan kapıya doğru silah kullanmışlar, mermilerden Kel Ahmed'in oğlu Yusuf'un hanımı Ayşe'yi sağ kulağından yaralamışlar ve kapıyı zorla açmışlardır. Kadınlar dışarı çıkarılarak sıra ile dizildikten sonra Topal Hasan oğlu Ali ve Esmâ oğlu Mehmed kadınların karşısında on adım ötede bahçenin yol tarafındaki bir yerde kurşuna dizilerek feci surette öldürülmüşlerdir. Kadınları da "daha buralarda saklanmış erkek varsa gösterin, öldüreceğiz, size şimdilik bir şey yok. Bundan başka iki partimiz daha var" gibi sözlerle tehdit edip korkutmuşlardır.

2- Kızıl Osman'ın hanımı Durdu'nun evine girilmiş, kendisi evin içerisinde göğsünden iki ve yüzünden bir süngü yarasıyla öldürülmüş, sandığı açılmış, bir kese içerisindeki beş Osmanlı altını alınmış, para alındıktan sonra kese evin önüne atılmıştır.

3- Altmış yaşlarında olan Gülemez oğlu Hasan kaçmak üzere dağa doğru giderken Kel Ahmed'in bahçesinde silahla yaralanmış, bu ayın ikisi Perşembe günü ezanî saat sekiz-dokuz sularında ölmüştür.

4- Üç asker Kök (?) Ahmed oğlu Hacı'nın hanımı Havva'nın evine gitmiş, kadının hasta olan kızının hayatına kastedilmemesi yolundaki istek ve ricaları her ne kadar ikisi üzerinde iyi bir etki uyandırmışsa da üçüncü asker rica ve isteklere kulak asmamış, silahla altmış beş yaşındaki Havva'yı göğsünün sol alt tarafından yaralayarak hayatına son vermiştir.

5- Musa oğlu Mehmed, Abacı Seydo ve Harati oğlu Mostok evinin doğu tarafındaki yol üzerinde Dört yol gayrimüslim halkından Altıparmak oğlu Zakar ve Ocaklı Bodrum oğlu Kigork ve Haçınlı Kalaycı Surop ile otururlarken gelen Ermeni askerler, içlerinde Ermeni varsa ayrılmasını söylemiş, Ermeniler ayrıldıktan sonra Müslümanlar öldürülmüş, sadece Harati oğlu Mostok kaçarak kurtulabilmiştir.

6- İdare azasından Mehmed Efendi evinin ön tarafında dışarıdayken aşağıdan gelen askerlerle bazı yerlilerden oluşan bir kalabalık görerek kaçmaya çabalamış, hemen arkasından silah kullanılarak öldürülmeye çalışılmış ise de çalından çalıya sığınarak dağa doğru kaçmış, dağa kadar takip edilmiş, bir dere içerisinde bulabildiği bir deliğe girerek hayatını kurtarabilmiştir. Ancak evindeki yatak kabı ve döşemesi tamamen yağma edilmiştir.

7- Apak oğlu Halil İbrahim'in evine gidilerek elbise ve döşemeliklerinin iyi ve kullanılabilir bölümü yağma edilmiş, geri kalanlarla zahiresi yakılmıştır.

8- İmam Abdullah Efendi'nin evinden de alacaklarını aldıktan sonra geriye kalan kitaplarını yakmışlardır.

9- Dellal oğlu Ahmed'in evindeki çamaşırlarla beş lirasını almışlardır.

10- Halil İbrahim'in evine girmişler, zahire ve erzakını yakmışlardır.

11- Eyüp oğlu Halil'in üç kat yatağı, bulgur vesâiresi yakılmıştır.

12- İbrahim oğlu Ahmed'in sandığı açılarak içinde bulunanlar, Durmuş Ali oğlu İbrahim'in, oğlu Abdullah'ın bir ve Küçük Ali oğlu Mosto'nun iki dükkânındaki levazım yağma edilmiştir.

13- İbrahim oğlu Ahmed ile Ali Ağa'nın oğlu Ahmed'in evlerine de girilerek birer sandık içerisindeki eşyaları yağmalanmıştır.

14- Çeşitli kişilere ait on altı sığır ve inek ile iki kısırak itlaf edilmiştir.²⁶

²⁶- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2002, Ankara, s. 51-54; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/106-107

4 Ocak 1919
Dörtüyl Kaymakamı

Bâb-1 Ali Sadaret-i Uzmâ
Umur-1 Mühimme Kalemi
Suret

Adana Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından telgrafhaneye sansür konulması ve şifreli telgrafların çekilmesine engel olunması üzerine gizli yazışmaların buradan geçen subaylar aracılığıyla yapılmasına mecbur kalındığını arz ederim.

1- Kilikya İşgal Kuvveti Kumandanı Kaymakam Romieu ile şimdiye kadar yaptığım temas ve etrafındaki sivil adamlara sokularak aldığım bilgiler sonucunda, bende bu kişinin Müslümanların en büyük düşmanı olduğu kanaati uyanmış olup kendisi de söz, tavır ve davranışlarıyla pek çok kez bunu ispat etmiştir. İşgalden şimdiye kadar Ermeni askerleri tarafından gerçekleştirilen korkunç olayların artmasındaki en büyük sebep kendisinin müsamahakâr davranması ve suçluları üst makamların gözünde haklı göstererek kötülüklerini örtmek suretiyle şımartmasıdır.

2- İşgal bölgesinde hükümetin ve Müslümanların nüfuzunu azaltmak için pek çok hilelere teşebbüs ederek düşündüğü planı yavaş yavaş uygulamaya başladığını öğrendim. Maksudı Müslüman ahalden silah toplamak, Ermeniler gizlice silahlandırmak polislerin büyük kısmını yüksek maaşlarla Hıristiyanlardan oluşturmak, jandarma kadro noksanını Hıristiyanlarla tamamlamak, görevler icat ederek Hıristiyan memurları artırmak, işgal edilen bölgeye dışarıdan Ermeni göçmenleri getirterek Ermeni nüfusunu çoğaltmak, bazı sınıfların kapılarını Müslümanlara kapatarak Hıristiyanların alt tabakasına tahsis etmek, bekçilerin maaşlarını yükselterek çoğunluğunu Hıristiyanlardan oluşturmaktır. Valiliğin bu konuda son derece gafil davrandığını ve bazı yerlerde şahsî makam hatırı için göz yumduğunu üzümlere arz etmeye mecburum.

3- General Allenby Adana'ya geldiği zaman Fransız kaymakamı, generalin etrafını alarak hiç kimse ile temas ettirmemeye çalışmış ve geldiği andan gittiği ana kadar yanından hiç ayrılmamıştır. Bu yüzden hiç kimse generalle yalnız olarak görüşmeyi başaramamıştır.

4- İstasyon'da hazırladığımız çay ziyafetinde vali ile beraber General Allenby'nin sol tarafında bulunduğum sırada Fransız kaymakamı, Türk ordusunun çekilirken birçok sağlık ve iâşe malzemesini alıp götürdüğünü, götüremediklerini de Adana'da otomobillerle sattığını, yeni ortaya çıkarılan birçok ambarı gizlediğini, askerlerini beslemediğini, terhis edilen askerlerin sefil ve perişan bir halde orada burada öldüğünü, halkı silahlandığını, belediye, polis ve jandarma teşkilatının düzenli olmadığını, kendisinin de emniyet, asayiş ve halkın mutluluğu için bütün bu işlere karışmak zorunda kaldığını söyledi. Bundan sonra General Allenby bendenize dönerek terhis edilen askerlerin hakikaten sefalet ve perişanlık içinde olduğunu söyleyince, terhis edilen askerlerin sefalete düşmelerinin, elimizde kalan iâşe maddeleri, elbise, teçhizat ve sağlık malzemelerine Fransız işgal kuvvetleri kumandanı tarafından el konulmasından ileri geldiğini, bütün erzak ve eşyamızın Fransız işgal kuvveti tarafından koruma altına alınarak kullanımı ve sevkiyatında güçlük çıkartılmakta olduğunu, ordu tarafından daha önce çekilen askerlerin iâşesine lazım olacak erzaktan başka bir şey götürülmediğini, bu yüzden geçen terhis askerlerimizi gerektiği gibi besleyemediğimizi ve hastalara iyi bakamadığımızı Fransız kaymakamının ve valinin huzurlarında General Allenby'ye arz ettim. General Allenby'nin Fransa'nın bu hareketinden müteessir olduğunu benimle beraber hisseden Fransız kaymakamı aleyhimizde konuşmaktan vazgeçti. Sofraya oturmadan önce ayakta iken Ermeni askerlerinin yaptıkları kötülükleri bir takım yalanlarla haklı göstermeye çalıştı ve haklarında kanunî muamele yapılacağını söyledi.

5- Çay ziyafetinden sonra Fransız kaymakamı bendenizi özel odasına çağırarak İngiliz başkumandanına söylediğim şeyleri kendisine yazılı olarak vermeme, kendisini yalancı çıkartmamı uygun görmediğini ve son derece mahcup kaldığını, böyle yapılırsa değiştirilmem için İstanbul'a yazacağını söyledi. Karşılık olarak her şeyi serbestçe yapabileceğini ve düşüncelerinde özgür olduğunu, huzurunda büyük kumandanlara yanlış telkinlerde bulunulmasına izin veremeyeceğimi söyledim. 6- Fransız kaymakamının yukarıda arz edilen ahlakî davranışlarla çözülecek meselelerde ne kadar zorluk

çektüğimin takdirini siz sayın kumandana bırakıyorum. Hatta Fransız kaymakamı İngiliz delegesiyle halledebildiğim bazı şeylere içerlediği için büyük kumandanlarına yazmak suretiyle bundan sonra bütün tekliflerin kendisine yapılmasını sağladı. Tekrar el konulmasından korktuğum için arz ettiğim bu hususların müsveddesi yakılmıştır.²⁷

14 Ocak 1919
Ordu İrtibat Zabiti Binbaşı
Tevfik

Numara: 17

Dâhiliye Nezareti'ne

9 Ocak 1919 tarih ve 16 numaralı yazıya ektir. Adana vilayetini İtilaf Devletleri adına işgal eden Fransız işgal kuvvetleri askerinin büyük bir kısmı Fransız üniforması giyen Adana vilayet merkezi ve bağlı yerlerdeki Ermeni ahalden olduklarından intikam almak ve memlekette bir karışıklık çıkararak milletlerinin yararlanmalarını sağlamak amacıyla her çeşit mezalimi yapmaktan geri durmamaktadırlar. Ermeniler Fransa askeri içinde bulunduğu sürece sorun çıkarmaktan çekinmeyeceklerdir. Bu konuda şimdiye kadar meydana gelen tecavüz ve gasp olayları buna delildir. Gasp ve yaralamaya dair mahallerinden verilen bilgilerin özeti ekte sunulmuştur. Bu askerlerin tamamen çıkarılması ve yerlerine İngiliz veya gerçek Fransız askerinin gönderilmesi için buraya gelen Suriye-Filistin İngiliz Generali Allenby'e durum ayrıntılı bir şekilde bildirilmiş ise de nezaretçe İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcileri nezdinde ciddî ve acil girişimlerde bulunulması, memleketin huzur ve asayişini bozmakta olan bu askerin mutlaka buradan kaldırılması emrinin kumandanlarına tebliğ edilmesi önemle arz olunur.²⁸

11 Ocak 1919
Adana Vali Vekili
Nazım

Devlet-i Osmâniyye Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti

Adana tarafındaki seyyar memurlar tarafından ortak olarak verilen raporlar 16 numaralı dilekçeye ek olarak sunulmuştur. Raporlarda Pozantı-Adana arasında bulunan trenlerde olan olaylara dair açıklamalar vardır. Toros'un kuzeyindeki Osmanlı Kıtaatı Müfettişliği'nden Adana'daki irtibat subayına 6 Ocak 1919 tarihli yazılan bir telgrafta; Amanos Amele Taburu kumandanının Pozantı'da bir Ermeni ve Fransız askeri tarafından öldürüldüğü, işgal kuvvetleri arasında bulunan Ermeni efradın gelip geçen askerlere saldırıları yineledikleri, trenle yolculuk yapanların para ve kıymetli eşyalarını gasp ettikleri, geçenlerde de Osmaniye'de bir kaç askerin öldürüldüğü, Pozantı nahiye müdürüyle nokta kumandanına sebepsiz olarak hakaret edildiği, işgal kuvvetleri arasındaki bu Ermenilerin çıkartılması gerektiği bildirilmiştir. Bundan dolayı şu resmî bilgilerden o bölgede en son durumun ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bu olay Adana Baş müdüriyeti dairesi içerisinde olduğundan daha önce bildirildiği gibi uygun görülürse durumu bizzat görüp araştırmak üzere Adana müfettişi veya Ulukışla'da bulunan Müfettiş Nihad Bey'in gönderilmesi isteğinize bağlıdır.²⁹

[21 Ocak 1919]

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti

Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 3532 numaralı şifrenin suretidir.

Kişiyeye özeldir Adana'da Fransız işgal kuvvetlerinin büyük rütbeli subayları ve İngiliz irtibat subaylarıyla daima beraber olan, tercümanlıklarını yapan ve vaktiyle orduda ihtiyat subayı iken tekrar dönmek üzere gelen bir Musevî'nin sözlü raporunun içeriği aşağıdaki gibidir:

²⁷- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s.59-61; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/55-56

²⁸- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 36, Belge no:16; BOA. DH. KMS. Dosya: 49-1/85

²⁹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 37, Belge no: 17; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/41

1- Fransızlar Adana vilayetini kendi korumaları altına almayı ve orada Ermenileri hakim kılmayı düşünmektedirler. Hatta işgal kuvveti kumandanı daha önce Adana şehri için Almanlar tarafından hazırlanmış bir planın bir ay zarfında tatbikini sağlayarak her sokağını bir müteahhide vermek suretiyle işe başlamıştı. Senelerden beri bizim tarafımızdan neticelendirilemeyen Seyhan nehrinden istifade ile elektrik üretimini de bir şirkete ihale etmişlerdir.

2- İngilizler Adana'yı her ne pahasına olursa olsun Fransızlara kaptırmak istememekte ve İngiliz kontrolü altında yine Türk idaresine bağlı bırakılmasını tercih etmektedirler.

3- Osmanlı Devleti'nin istikbali hakkında İtilaf Devletleri iki gruba ayrılmıştır: Biri asırlardan beri medeniyeti kabul edemeyen Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve ortadan kaldırmak, diğeri Küçük Asya'da küçük bir hükümet halinde bırakmak. Arz ettiğim bu konular Adana'da bulunan İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri subaylarının bir aydan beri temaslarda bulunmak suretiyle aralarındaki görüşme ve konuşmalarından yapılan alıntılardır. Bilgilerinize sunulur.³⁰

22 Ocak 1919

Yıldırım Kıtaları Müfettişi
Nihad

Bâb-ı Ali
Sadaret-i Uzmâ
Mektubî Kalemî

21 Aralık 1919 tarihiyle Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından gönderilen mektubun suretidir.

Telgrafla bildirildiği gibi Perşembe günü akşamı yani Cuma gecesi Adana'ya ulaşılmıştır. Cuma namazından sonra Ulu Cami'de Padişahımızın selâmlarını mazlum Adana ahalisine bildirdim. Zavallılar başlarına gelen felâketleri unutacak derecede sevindiler. İçtenlikle Padişaha tekrar dualar ettiler. Albay Brémond'un azline dair İstanbul'da işitilen haberler doğrulanmadı. Bu adam ve General Dufieux sebatla makamlarında oturuyorlar ve Adana'yı Fransa'nın bir müstemlekesi addedip bu şekilde idare ediyorlar. İdare tarzlarında işgalin geçiciliğine delâlet edecek tek bir iz bile görülüyor. Bilakis gün geçtikçe daha fazla yerleşmeye çalışıyorlar. Fransız zabıtları için ev yapılmaya başlanması gibi teşebbüsler Fransızların Adana'yı terk etmek niyetinde olmadıklarını ispat etmektedir. Beni karşılamak için Pozantı'ya kadar gelenlerin ifadelerinden, tayinimin ardından telgraf çekmemin incinmelerine sebebiyet verdiğini anladım. Bunun üzerine sırf bir mesele çıkmasını diye hem General Dufieux hem de Kolonel Brémond'a, Adana'ya geldiğim şu dakikada ekselanslarını hürmetle selâmlamaktan şeref duyuyorum" tarzında bir telgraf gönderdim. Ancak Adana'ya gelişimde istasyonda toplanmış binlerce karşılayan arasında kendi taraflarından gönderilmiş hiç kimseyi göremedim. Bir taraftan beş gün devam eden geceli gündüzlü yolculuğun yorgunluğu diğer taraftan gelişimin ertesi gününün tatil gününe rastlaması sebebiyle General Dufieux ve Albay Brémond'a ziyaretlerimi bir gün sonraya erteleyerek kendilerinden Cumartesi günü için randevu talep etmişim. General Dufieux'nün ilk sözü Cuma günü kendisini ziyaret etmediğim, Albay Brémond'un ilk sözü de gelişimi il sınırları içerisine girmeden önce kendilerine haber vermediğime hayret ettiklerine dairdi. Kendilerine yorgun olduğumu söyleyip özür beyanında bulunmakla beraber istasyonda karşılamak için bir adam göndermemelerine de şaşırıldığımı söyledim. Brémond dün sabahki ziyaretime akşam iade-i ziyarete bulundu. General Dufieux da Pazartesi günü geleceğini haber verdi. Bu adamların, özellikle Brémond'un Türk düşmanı olduğu muhakkaktır. Brémond'un burada bazılarına: "Sen iyi adamsın, ama Türkleri seversin" ve bazılarına da: "Türkleri sevmeseydin iyi adam olurdu" dediğini bizzat bu sözlere muhatap olanlardan işittim. Dün sabah sohbetimizde Türklerin diğer kavimlere nispetle çok az sayıda olduklarını ve hatta ev bulamadığım için mecburen kendisine misafir olduğum Subhi Paşa'nın aslen Arap olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki Adana'nın en eski ailesine mensup olan Subhi Paşa Ramazanoğullarındandır ve Araplarla münasebeti yoktur. Bütün emeli vilâyetteki Türk nüfusunun azlığını ispat etmek suretiyle diğer unsurların nüfusunu çoğaltmaktır. Bugün Adana'da dışarıdan gelenlerle beraber 120.000 Ermeni olduğunu ve bundan başka daha birçoklarının buraya geleceğini söylüyor ve her taraftan "Fransa idaresini isteriz" tarzında beyannameler almaya çalışıyor. Hatta Osmaniye mutasarrıf vekili ve müftüsünün ihanetleri neticesi olarak Türk ahali adına böyle bir beyanname aldığı da muhakkaktır. Brémond Türklere karşı olan

³⁰- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 38, Belge no: 18; BOA. BEO. Dosya: 341163

nefretini saklamaya lüzum bile görmemektedir. Selefim Nâzım Bey'in oturduğu evin hazırlanması hakkında telgraf çektiğim halde evi bir Fransız'a verdimiş olduğunu buraya geldiğimde haber aldım ve şimdiye kadar Subhi Paşa'nın yanında kalarak ev aramaya mecbur oldum. Bundan maksat beni zora sokmak ve Adana valisini şahsî ikametgâhı için kendi lütuflarına sığınmaya mecbur etmektir. Bu maksadı anladığım için müracaat etmiyorum. Bayrak meselesi İstanbul'da işitildiği gibi tamamıyla doğrudur. Müslüman ahaliye zorla bayrak dağıtılmış ve asmayanlardan para cezası alınmıştır. Hatta vilâyet hukukî işler müdürü, vali vekili, diğer memurlar ve belde eşrafi ile birlikte General Gouraud'yu karşılamak için zorla Mersin'e gönderildiği zaman evinde olmamasından yararlanarak polisler evine girip iki bayrak bırakmış ve asılmazsa on beş lira para cezası alınacağını ifade etmişlerdir. Alınan para cezasına karşılık verilen kâğıtlardan ele geçirdiğim bir adedini takdim ediyorum. Bu kâğıt Fransızların Türklere zorla bayrak çektirdiklerini ve çekmeyenlerden para cezası aldıklarını hiçbir itiraza mahal bırakmayacak surette açıklamaktadır. Bundan başka bu yolda daha bir çok kâğıt mevcut olup peyderpey ele geçirilecektir. Hükümet dairesi, Düyûn-ı Umumiye, polis dairesi, hastane, karakollar vesair Osmanlı resmî dairelerine önceden her gün ve bir müddetten beri yalnız Pazar günleri bayrak çekilmektedir ve hatta bugün bile hükümet dairesi üzerinde bayrağın dalgalandığını gözlerimle gördüm. Kürt Yusuf Çetesi'ne yardım ettikleri bahanesiyle muhakeme edilmeksizin yalnız Albay Normand'ın emriyle Adana, Ceyhan ve diğer yerlerde kurşuna dizilen çaresizlerin tek tek şahıs ve hüviyetleri ispat edilebilir. Adana'da 32, Ceyhan'da 7, Osmaniye'de 18 biçare bu suretle öldürülmüştür. Bunlar kabristana götürülerek alenî olarak orada itlâf edilmişlerdir. Vücutları iki gün kadar açıkta kalmıştır. Kendileri hiçbir Divan-ı Harp tarafından muhakeme edilmemiş ve haklarında hüküm verilmemiştir. Sadece Albay Normand'ın emriyle katledilmişlerdir. Adana'da çocuklar tarafından bile bilinen bu hakikate rağmen memleket kadısı olacak hamiyetsiz herifin bu cinayetleri resmen yalanladığını haber aldım. Adana'da Türklere tatbik edilen cezaların emsaline başka yerlerde tesadüf edilemez. Mesela evinin balkonunda oynamakta olan Pamukçu oğlu Aziz Efendi'nin beş-altı yaşındaki kızı, Madam Brémond'a otomobiliyle geçerken tükürmüş fakat tükürük otomobile tesadüf etmemiştir. Bu canice hareket çocuğun babasına 5.000 liraya mâl olmuş, kendisinden nakdî ceza olarak bu parayı tahsil etmişlerdir. Ceyhan kazası ahalisinden Mustafa Efendi oğlu İzzet Efendi'nin çiftliğinde eşkiyayı muhafaza ettiğinden dolayı Divan-ı Harpçe 10.000 lira nakdî ceza ödemek veya idam edilmek gibi şimdiye kadar emsali görülmemiş bir cezaya çarptırılmıştır. Sonunda pazarlığa girilmiş, Ceyhan Kazası Kaymakamı Çerkes İbrahim ve Çakaldere köylerinden Hasan Ağaların delâlet ve şefaati üzerine kendisinden 3.200 lira alınarak serbest bırakılmıştır.

Hükümet dairesinde Osmanlı memurlarına oturacak yer kalmamıştır. General Brémond önceleri yalnız kontrol vazifesini yapmak için iki odaya yerleşmiş idi. Bugün hükümet dairesi hemen tamamen kendi işgallerinde sayılabilir. Valiye mahsus odalar alınarak vali, idare meclisinin toplandığı salona sürülmüş, vilâyet defterdarı en alt katta sokak kapısının yanında bir odaya atılmış, hukukî işler Müdürü Mektubî Vekâletine getirilen zatın odasına sevk edilmiştir. Böylece hükümet dairesinin büyük kısmı ve tamamen ikinci katı doğrudan doğruya kendileri veyahut kendilerinin ihdas ettikleri memuriyetlerin sahipleri tarafından işgal edilmiştir.

Vilâyette memur kalmamıştır. Birçoğu görülen lüzum üzerine İstanbul'da ait oldukları dairelerce azledilmiş oldukları halde buradan ayrılmalarına müsaade edilmeyen, yine bunların hizmetlerinde tutulan ve kanunen vekâlet maaşı almaları lâzım geldiği halde kendilerine asıl memuriyet maaşlarının iki mislinden fazla maaş verilmekte olan şahıslardır. Mutasarrıf ve kaymakamların büyük kısmı bu sınıfa mensuptur ve içlerinde Osmaniye mutasarrıfı gibi aldığı fazla maaşa karşılık "Fransa idaresini isteriz" diye beyanname veren kadirşinaslar (!) da eksik değildir.

Mösyö Brémond'un hoşuna gitmeyip buradan gönderilen adamların yerine tayin edilen bir kısım memurlar da bizde kesinlikle mevcut olmayıp Albay Brémond tarafından ihdas edilen memuriyetlerin sahipleridir. Albay, bu kısma da dünyanın en rezil ve en hamiyetsiz mahlûklarını toplamış ve hepsi birbirine bağlı bir casus teşkilatı vücuda getirmiştir. Bunların başında bulunan mülkiye müfettiş-i umumîsi unvanlı Ferid Paşa, benim odamın yanındaki odada oturmakta, vilâyete gelen bütün yazışmaları açıp okumakta, istediklerini alıkoyup istediklerini bize göndermekte, İstanbul'a ve bağlı yerlere yazdığım bütün muhaberati sansür etmekte ve uygun görmediklerini yırtıp atmaktadır. Diğer Ferid Paşa'nın akrabası olup bir Ermeni tarafından katledilen Kemal Bey'in yerine bu defa tayin edilen kişidir. Benim buraya ulaşacağım gün hukukî işler odasından çıkarılarak adı geçenin yerine

oturtulmuştur. Memuriyet unvanı özel kalem müdürüdür. Asıl görevi Fransızlar lehine propaganda yapmak, ikinci görevi de her işittiğini Ferid Paşa'ya haber vermektir.

Bağlı idari yerlerin memurlarının vilâyetle hemen hemen irtibat ve münasebetleri kalmamış gibidir. Bunlar oralardaki administratör³¹ veya guvernör denilen subaylarla muhabere ederler ve onların emirleri altında iş görürler. Vilâyette ne kadar Osmanlı memuru var ise o kadar da Fransa idare memuru var denilebilir. Hâlbuki Fransızlar idare işine karışmayacaklar, sadece kontrol edeceklerdi. Bu kontrol bugün işlerin ayrıntılarına kadar müdahale şeklini almıştır.

İşte Adana'nın hali bildirdiğim gibidir. Bu halin devamına tabii ki müsaade edilemez. Ben de başarılı olacağımı ümit etmemekle beraber yavaş yavaş bu idare tarzını değiştirmeye çalışacağım.

Albay Brémond'un *Ermeni* adıyla yayınladığı bir kitapta Türkler hakkında pek müstehcen tabirler kullanmış olduğunu haber aldım. Kitabı aratıyorum. Bulduğumda bir nüshasını takdim edeceğim.

Arz edilen bu durum Adana için günlük olaylardandır. Türklerin vahşi olduğu düşüncesini yayınladığı kitabında açıkça ortaya koyan bir adam Türk vilâyetlerinden birine administratör olamaz. Bu kişinin buradan gönderilmesi için yardımda bulunmanızı istirham ederim.³²

17 Ocak 1920

Mektubî Kalemi Müdürü

Servet

Osmanlı Orduyu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti

Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 4 numaralı şifredir.

1 Şubat 1919 tarihli şifreye ektir. 1- Suriye İngiliz Başkumandanlığı'nın tebligatına dayanarak Adana havalisi İtilaf kumandanı tarafından Adana'daki irtibat subayımıza yapılan tebliğ 1 Şubat 1919 tarihinden önce Pozantı'daki subay ve askerlerimizin Çiftehane'a çekilmelerine ait olup, uygulama şeklini yukarıdaki şifreli telgrafımın beşinci maddesinde arz etmiştim.

2- Ancak Pozantı'daki Ermeni neferlerinden oluşan Fransız müfrezesi bugün öğle vakti trenle Çiftehane'a kadar gelmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi ihtimalini ve hatta daha ilerilere geçilerek Ulukışla'yı bile işgal etmelerinin mümkün olduğunu ve bu durumun sebepleriyle, pek haksız olan bu gibi hareketlerin önlenmesi gereğini aynı şifreli telgrafın altıncı maddesinde ayrıntılı olarak arz etmiştim.

3- Bugün Çiftehane'ın hiçbir hakka ve hükümetler arası alınan kararlara dayanılmaksızın işgal edilmesini Adana'daki Fransız ve İngiliz kumandanları katında hemen şiddetle protesto etmesini Adana'daki irtibat subayımıza yazdım.

4- Daha önce de bildirildiği gibi, Kilikya'nın boşaltılması hakkındaki kararlara bakılacak olursa Pozantı mevkiinin işgali gerekmemektedir. Çünkü Kilikya'nın doğal sınırlarını Toros dağları oluşturmaktadır. Hâlbuki Pozantı bölgesi bu hattın kuzeyinde on kilometre dışında kalmaktadır. Mütarekeye göre Toros yollarının işgali gerekli değildir. Çünkü adı geçen yollar Pozantı'dan on kilometre daha şarkta Beledik mevkiinde son bulmaktadır. Askeri açıdan önemli olmamasına rağmen askerlikçe işgaline lüzum görülmüş ise o nokta ile yetinilmesi gerekirdi. Hâlbuki birkaç gün evvel bahsettikleri Akköprü mevki Pozantı'nın beş kilometre batısında yer almakta ve Pozantı nahiyesinin Konya vilayetiyle mülki sınırını oluşturmaktadır. Askerlik açısından ise işgal edilen bir noktanın mülki sınırlarının düşünülmeceği şüphesizdir. Şimdi işgaline kalkıştıkları Çiftehane mevki ise Pozantı'nın yirmi beş kilometre kuzeydoğusunda ve Konya vilayeti dâhilindedir. Pozantı ve hatta Adana vilayetiyle alakası olmamasına nazaran oraya kadar gelmelerinin de hiç bir makul ve mantıklı sebebi yoktur. Adana vilayetinin tabii sınırı olan Toros hattı geçildikten başka coğrafi ve mülki sınırı olan Akköprü de geçilerek Pozantı'nın yirmi beş kilometre uzağında ve Konya vilayeti dâhilinde Çiftehane'ın da işgali ve

³¹ - **Yönetici**, idareci

³² - Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 38, Belge No: 8; BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) HR. SYS. Dosya: 2555-4/120, s.1-3

buraya el konulmuş muamelesi yapılması hiçbir karar ve hukukî madde ile kesinlikle uyuşmamaktadır. Protestomuza bu noktaları da ekleyerek irtibat subayımıza yazmış olduğumu bildiririm.³³

3 Şubat 1919

Yıldırım Kıtaları Müfettişi

Cemal

14 Aralık 1918 günü Dörtiyol Mahkeme Dairesi'ne Fransız askerî elbisesi giymiş Ermeniler gelerek belgeleri pencereden aşağı sokağa atmışlardır. Ocaklı köyü halkından Osman Ağa'nın evine zorla girerek yağmalamışlar, Cafer ve Rüştü Efendilerin on dört keçisiyle iki koyununu götürmüşlerdir. Bu saldırılardan korkuya kapılan memurlar evlerini çevre köylere nakletmek zorunda kalmışlardır. İki asker ve dört sivil Ermeni Dörtiyol Emlâk-ı Emîriye Memuru Ahmed Efendi'nin evine zorla girmişler, misafiri olan Medineli bir hoca efendiyi tehdit ederek para istemişlerdir. Bağdasar Efendi ile kaymakamın maiyetiyle birlikte yetişmesi üzerine hayatı kurtulabilmiştir. Payas halkından Çolak Ali'nin evine Ermeni askerleri girmişler, eşya ve parasını gasp etmişlerdir. Bu saldırılardan dolayı şikâyet için İskenderun'a giden Ali'nin Fransızlar tarafından orada alıkonulduğunun bölgeden gelen haberlerden anlaşıldığı Adana Vilâyeti'nin 15 Aralık 1918 tarihli yazısında bildirilmiştir.

Kayserili arabacıardan Hacı Ahmed Ağa ile arkadaşları Lütfullah Çavuş, Hacı Ömer oğlu Mehmed ve İsmail oğlu Hasan Çavuş'un 16 Şubat 1919 tarihinde Adana'dan Kayseri'ye ticarî eşya nakledeceklerken yolda Pozantı'ya bir buçuk saat uzaklıktaki Yoksulluhan adlı yerde altı silahlı Ermeni eşkıya tarafından han içerisinde tutuklandıkları, diğer kırk yolcu ile birlikte elleri ve gözleri bağlanarak hepsinin para ve eşyalarının gasp edildiği Kamışlı nahiyesi müdürünün tahkikatından anlaşılmış ve Kayseri Mutasarrıflığı'nın 25 Mart 1919 tarihli resmî yazısıyla doğrulanmıştır.

11 Nisan 1919 gecesi Bağdat hattından Konya'ya gelen tren yolcularından Fatih Askerlik Şubesi Başçavuşu Maraşlı Mehmed Nuri Efendi ile arkadaşı Zor Telgraf Müdürü Maraşlı Muharrem ve Evrak Muhasebecisi Aksaraylı Muhiddin Efendi'yi Toprakkale ile Osmaniye arasında tren içerisinde Fransız asker kıyafetinde iki Ermeni bıçakla yaralamışlar, Muharrem Efendi'yi trenden aşağıya atmışlardır. Muhiddin Efendi'nin bu saldırıdan korkarak Adana'da kalmaya mecbur olduğu, Muharrem Efendi'nin de aldığı yaradan dolayı Toprakkale'deki İngiliz Hastanesi'nde öldüğü yapılan tahkikattan anlaşılmıştır. Bu durum Konya ve Adana vilâyetlerinin 28 Nisan 1919 tarihli resmî yazısıyla da teyit edilmiştir.

Şamlı tüccarlardan Cuycânî oğlu Ahmed Münir ve Mehmed Salih Efendiler'in İstanbul'a gelirken İslahiye'de Fransız askerî kıyafetinde birkaç Ermeni tarafından öldürüldükleri resmî tahkikat üzerine Adana Vilâyeti'nin 18 Eylül 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.

Haçin kazası merkeziyle kuzeyinde bulunan Şar köyünde çoğunluğu süvariden oluşan 500'den fazla Ermeni gönüllü askerine civardan gelen Ermenilerin yavaş yavaş katıldığı, kendilerine silah dağıtıldığı ve bunlara kumanda eden subayların Ermeni olduğu, Naberte adlı subayın Müslüman halka hakaret edip baskı yaptığı ve Müslüman ahalinin korku yüzünden kaçtığı civar yerlerden alınan haberler ve yapılan tahkikatla ortaya çıktığı Kayseri Mutasarrıflığı'nın 18 Ekim 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.

30 Ekim gecesi Karagöz çarşısında Fransız askerî elbisesi giyinmiş ve Türkçe konuşan üç kişinin Kilisli Hüseyin'in oğlu Akif ve arkadaşı Salih oğlu Ahmed'i tutup üzerindeki para ve silahı alarak dövdükleri, 1 Kasım gecesi mavzer silahlı 12 kişilik bir Ermeni çetesinin Molla Ahmed mahallesinde oturan Kemo'nun kapısını zorla açarak evini tamamen soydukları, bu Ermenilerden birinin Akyol mahallesinden Arıcının oğlu Karabet, diğerinin de Tütüncü Avadis olduğunun ev sahibi tarafından teşhis edildiği, yine aynı gece jandarma karakol kumandanı Mehmed İzzet Çavuş'un üzerine Fransız gönüllü askerlerinden sekiz Ermeni'nin kama ve tabancalarla hücum ederek kaputu ve yakalığını yırtıp parasını alarak kaçtıkları yapılan tahkikat üzerine Antep Mutasarrıflığı'ndan 2 Kasım 1919 tarihinde bildirilmiştir. Ömerli köyü civarında yedi kişinin gözleri oyularak süngülandıkları Harbiye Nezâreti'nin 6 Kasım 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.

³³- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 44-46, Belge no: 23; BOA. HR. SYS. Dosya:2555-3/48-49

Adana'da Fransız administratörünün tercümanı Kemal, Evkaf Müdürü Şefik ve Polis Cemal Efendilerin bir Ermeni tarafından katledildikleri, esaretten geri dönen altı asker ve bir Müslüman bakkalı, trenden atılarak öldürüldükleri, Ulukışla içerisinde Koçak civarındaki İlifgin köyüne 6 Kasım 1919 gecesi gelen Fransız Ermeni askerlerinin köyün erkeklerini dövüp kadınlardan bir kısmının ırzlarına geçtikleri Harbiye Nezareti'nden 20 Kasım 1919 tarihinde bildirilmiştir. Antep'te Ermenilerin büyük çarşının çeşitli yerlerine yağlı paçavralarla kundak sokarken yakalandıklarının On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan gelen haberlerden anlaşıldığı Harbiye Nezareti'nin 4 Aralık 1919 tarihli yazısında bildirilmiştir. Zeytun civarında ılıcada yıkanmakta olan üç jandarmanın Zeytun Ermenileri tarafından kasabaya gönderilip hapsedildiği, Zeytun Nahiyesi Müdürü Hasan Efendi ile Karakol Kumandanı Mustafa Çavuş'un Ermeniler tarafından götürüldükleri, hayatta olup olmadıklarına dair hiçbir bilgi olmadığı, 50 kadar silahlı Ermeni çetesinin Zeytun'un bir buçuk saat uzağındaki dutlukları basarak 12 Müslüman evini çoluk çocuklarıyla birlikte Zeytun'a gönderdiklerinin Elbistan'da yapılan tahkikattan anlaşıldığı Sivas Vilâyeti'nin 5 Ocak 1920 tarihli telgrafında bildirilmiştir.³⁴ Fransızların Kilikya'da topladıkları kuvvetler arasında bulunan Ermeni fedailerinin önlerine gelen Müslüman köylerini yıktıkları, halkın mal ve canlarına taarruz ettikleri, bu cümleden olarak İslahiye üzerinde ve Maraş'a beş saat uzaklıkta bulunan Eloğlu köyü civarında yapılan taarruz üzerine dağlara sığınmak zorunda kalan halkın çetelerle çarpıştığı ve birçok masumun şehit olduğunun gelenlerin ifadeleri ve yapılan tahkikattan anlaşıldığı Maraş Mutasarrıflığı'nın 10 Ocak 1920 tarihli telgrafında bildirilmiştir. Silahlı Ermeniler tarafından Haçin kazasının Mağara nahiyesine baskın yapılarak bazı Müslüman kadınların namusuna saldırıda bulunduğu bölgeden haber verildiği Harbiye Nezareti'nden gelen 18 Ocak 1920 tarihli yazıda bildirilmiştir.

1 Ocak günü Maraş'ta Çukuroba Camii'ne Ermeniler tarafından bomba konulmuşsa da patlamasına fırsat verilmediğinin ve minarede ezan okuyan müezzine Ermeniler tarafından ateş açıldığının bölgedeki tahkikattan anlaşıldığı Harbiye Nezâreti'nin 21 Ocak 1920 tarihli yazısında bildirilmiştir. Maraş Evkaf Memuru Evliya Efendi'nin Ermeniler tarafından şehit edildiği bölgeden gelen 4 Şubat 1920 tarihli yazıdan anlaşılmıştır.³⁵

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti

Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 4 numaralı şifredir.

1 Şubat 1919 tarihli şifreye ektir.

1- Suriye İngiliz Başkumandanlığı'nın tebligatına dayanarak Adana havalisi İtilaf kumandanı tarafından Adana'daki irtibat subayımıza yapılan tebliğ 1 Şubat 1919 tarihinden önce Pozantı'daki subay ve askerlerimizin Çiftehan'a çekilmelerine ait olup, uygulama şeklini yukarıdaki şifreli telgrafımın beşinci maddesinde arz etmişim.

2- Ancak Pozantı'daki Ermeni neferlerinden oluşan Fransız müfrezesi bugün öğle vakti trenle Çiftehan'a kadar gelmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi ihtimalini ve hatta daha ilerilere geçilerek Ulukışla'yı bile işgal etmelerinin mümkün olduğunu ve bu durumun sebepleriyle, pek haksız olan bu gibi hareketlerin önlenmesi gereğini aynı şifreli telgrafın altıncı maddesinde ayrıntılı olarak arz etmişim.

3- Bugün Çiftehan'ın hiçbir hakka ve hükümetler arası alınan kararlara dayanılmaksızın işgal edilmesini Adana'daki Fransız ve İngiliz kumandanları katında hemen şiddetle protesto etmesini Adana'daki irtibat subayımıza yazdım.

4- Daha önce de bildirildiği gibi, Kilikya'nın boşaltılması hakkındaki kararlara bakılacak olursa Pozantı mevkiinin işgali gerekmektedir. Çünkü Kilikya'nın doğal sınırlarını Toros dağları oluşturmaktadır. Hâlbuki Pozantı bölgesi bu hattın kuzeyinde on kilometre dışında kalmaktadır. Mütarekeye göre Toros

³⁴Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. -BOA. HR. SYS. Doya: 2544-17, s.12

³⁵-Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. -BOA. HR. SYS. Dosya: 2544-17, s. 13

yollarının işgali gerekli değildir. Çünkü adı geçen yollar Pozantı'dan on kilometre daha şarkta Belemelik mevkiinde son bulmaktadır. Askeri açıdan önemli olmamasına rağmen askerlikçe işgaline lüzum görülmüş ise o nokta ile yetinilmesi gerekirdi. Hâlbuki birkaç gün evvel bahsettikleri Akköprü mevkii Pozantı'nın beş kilometre batısında yer almakta ve Pozantı nahiyesinin Konya vilayetiyle mülkî sınırını oluşturmaktadır. Askerlik açısından ise işgal edilen bir noktanın mülkî sınırlarının düşünülmeceği şüphesizdir. Şimdi işgaline kalkıştıkları Çiftahan mevkii ise Pozantı'nın yirmi beş kilometre kuzeydoğusunda ve Konya vilayeti dâhilindedir. Pozantı ve hatta Adana vilayetiyle alakası olmamasına nazaran oraya kadar gelmelerinin de hiç bir makul ve mantıklı sebebi yoktur. Adana vilayetinin tabip sınırı olan Toros hattı geçildikten başka coğrafi ve mülkî sınırı olan Akköprü de geçilerek Pozantı'nın yirmi beş kilometre uzağında ve Konya vilayeti dâhilinde Çiftahan'ın da işgali ve buraya el konulmuş muamelesi yapılması hiçbir karar ve hukukî madde ile kesinlikle uyusmamaktadır. Protestomuza bu noktaları da ekleyerek irtibat subayımıza yazmış olduğumu bildiririm.³⁶

3 Şubat 1919

Yıldırım Kıtaları Müfettişi
Cemal

Bâb-ı Ali

Dâhiliye Nezareti

İdare-i Umumiye-i

Dâhiliye Müdüriyeti

Umumi: 16623

Hususi: 150

Hariciye Nezareti'ne

İtilaf Devletleri'nin Adana ve civarında idarî boşluk ve anarşi çıkarttığı, bu bölgenin sonunda Ermenistan ilan edilmesinin şüphesiz olduğu, gidişat ve takip edilen hareket tarzında kesinlikle iyi niyet belirtisi bulunmadığına dair Adana Valiliği'nden alınmış olan telgrafın suretinin eklenerek valiliğe gerekli tebligatın yapılması için bu konuda nezaretçe yapılan girişimlerin sonucu hakkında bilgi verilmesi gereği 28 Aralık 1918 tarih ve 16046/1693 numaralı yazı ile nezarete arz edilmiştir.

Söz konusu valilikten bu kez yine alınan ve Albay Brémond adında bir zatın Vilayet İdare Memuru ve Albay Normand adındaki bir zatın da Sancak İdare Memuru unvanıyla yanlarında sekiz Fransız subayı ile birlikte geleceklerinin ve bunlar için hükümet konağında özel oda hazırlanması gerektiğinin işgal kuvvetlerinin Fransız kumandanı tarafından bildirildiğine ve bu şahısların idarî işlemleri kontrol edecek ve yavaş yavaş memleketi doğrudan doğruya ele alacak idarî memurlar olması muhtemel bulunduğu dair olan 31 Ocak tarihli telgrafın sureti de ek olarak tarafınıza takdim edilmiştir. Bu beklenmeyen olay çerçevesinde Adana Valiliği'ne, Fransız heyetinin devlet işlerinde izleyeceği tutum karşısında siyasî çaresizlik gereği sertlikle karşılık verilmemesi gibi bir olgunluk gösterilmesi tavsiyesiyle yetinilmiştir. Ancak bu tavsiye durumu düzenlemeye yetmemiştir. Mütarekenin on altıncı maddesinde Kilikya'daki Osmanlı kuvvetlerinin düzeni korumak için gerekli miktardan fazlasının geri alınacağı açıkça belirtilmiş olup, oraların idarî işlerinin yabancı bir devlete geçmesi bir yana o civarın işgal edilebileceğine dair bile bir kayıt bulunmamaktadır. İtilaf Devletleri ile aramızda da artık savaş hali kalmamış olmasına bakılırsa bu durum mütareke şartlarına bütünüyle aykırıdır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetiyle millî şerefini zedeleyici bu durumun giderilmesi için İtilaf Devletleri'nin siyasî temsilcileri nezdinde etkili teşebbüslerde bulunularak sonucunun bildirilmesi görüşlerinize bağlıdır.³⁷

3 Şubat 1919

Dâhiliye Nazır Vekili

Ahmed İzzet

³⁶- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (11918-1919, II, Ankara, 2003, s. 40-41; Belge no: 20; BOA. HR. SYS. 2555-3/48-49

³⁷- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (11918-1919, II, Ankara, 2003, s. 42-43; Belge no: 21

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Şube: 2 Hususi: 153

Hariciye Nezareti'ne

Acildir

Osmanlı askerlerinin Adana'dan çekilmesinden sonra Fransız askerlerinin kumandası altında Adana civarına gelen ve büyük çoğunluğu Adana ahalisinden olan Ermeni askerleri geldikleri günden beri devletlerarası hukuka, muahede şartlarına ve insaniyete aykırı olarak davranmışlardır. Adi suçlardan dolayı hüküm giyen suçluları tahliye etmişlerdir. Vilayete bağlı dairelerde bazı evrakı imha etmişlerdir. Silah aramak bahanesiyle trenlerde yolcuları soymuş ve rastladıkları bazı Müslüman kadınlarının yüzlerini açmak istemişlerdir. Fransız Ermeni askerlerinin bu şekildeki tecavüzleri devam etmiştir. Ocağın birinci günü Dört Yol kazasının Üzerli köyüne tavuk almak bahanesiyle gelen Ermeni-Fransız askerleri köy halkından Hacı Ali Efendi'nin evine girmiş, tavuklarını vermek istemeyen oğlu Mehmed'i yaralamışlardır. Bu durumu hükümete haber vermek üzere giden köy halkından Şeyhun oğlu Mehmed ve Hacı Ali Efendi oğlu Mehmed ve amcazadesi Yusuf, Köroğlan Mehmed ve Mustafa oğlu Ahmed kışlanın önüne geldikleri sırada tutuklanıp kumandanın huzuruna çıkarılmış, haklarında tahkikat yapıldıktan sonra kumandanlık dairesinin beş on adım aşağısında Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed ile amcazadesi Yusuf kurşun ve süngüyle öldürülmüşlerdir. Bu olay üzerine Müslüman halk korkudan dağlara kaçmıştır. Aynı gün Fransız Ermeni askerlerinin Karakese köyüne saldırmaları üzerine kadınlar korkularından Musa Yahya'nın oğlunun evinin ahırına saklanmışlardır. Bunu gören Fransız askerleri kapıyı kırarak zorla kadınları çıkarttıktan sonra bunlar arasında bulunan köy halkından Topal Hasan oğlu Ali ve Esmâ oğlu Mehmed'i kadınların gözü önünde kurşuna dizmişler ve Kızıl Osman'ın evine girerek karısı durdu kadını yaralayıp öldürmüş, parasını gasp etmişlerdir. Bundan başka diğer bazı evlere de girerek sahiplerini öldürmüş ve eşyalarını gasp ederek evleri yakmışlardır. Katliamın evlerin içerisinde olması, ölümler arasında kadınların da bulunması ve atılan şarjörler içerisinde Fransız tüfeklerine ait şarjörlerden başka şarjör bulunmaması halkın askere karşı silah kullanmadığını göstermektedir. İstanbul'a gitmek üzere Yüzbaşı Mustafa adında bir kişi Pozantı'da Ermeni unsuruna ait bir Fransız askeri tarafından katledilmiştir. Bahçeli Ökkeş Efendi'nin trenle giderken silah aramak bahanesiyle trene giren Ermeni askerleri tarafından parası ve eşyaları gasp edilmiştir. Bu olayların mahallerinden alınan raporlardan anlaşıldığı Adana Vilayeti'nden gelen yazıda belirtilmiş ve bahsedilen raporların suretleri ekte sunulmuştur. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Fransız Ermeni askerlerinin Adana'daki zulümleri en basit ve ilkel doğal hukuk kurallarını dahi ihlal etmekte olduğu ispat edilmiş olup mümkün olduğu kadar engel olunması için gerekli girişimlerde bulunulması ve benzer tecavüzlerin engellenmesi konusunda gerekenin yapıp sonucunun bildirilmesi tarafınıza arz edilmiştir.³⁸

5 Şubat 1919

Dâhiliye Nazırı Vekili

Ahmed İzzet

Bâb-ı Ali
Hariciye Nezareti
Sayı: 14005

25 Şubat 1919

Yüksek Komiserlere ve Amerikan Temsilcisine Kısa Not

Ocak ayında, Fransız ordusuna gönüllü asker olarak kaydolmak amacıyla Halep'ten İskenderun'a doğru giden 400 kadar Ermeni, Afrite (Afrin) adlı yerde geceyi geçirmişlerdir. Burada devriye gezen Kilikya kökenli, Hacı Osman oğlu Ali ve Cuma oğlu Salih adlarındaki iki Osmanlı askerinin, sözü edilen Ermeniler tarafından silahları alınmış ve yakınlardaki küçük vadiye götürülerek feci şekilde katledilmişlerdir. Ermeniler sabaha doğru Kefre ve Baytar'daki karakollara saldırmışlardır.³⁹

^{38,38} Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 44-46, Belge no: 23; BOA. HR. SYS. Dosya:2555-3/48-49

³⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2002, Ankara, s. 40, ; BOA. HR. SYS. Dosya: 2602-1/22,

Osmanlı Ordu-yu Hümeyunu
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
Şube: 2 Numara: 1403/2034

Hariciye Nezareti'ne

Adana vilayetinin tarafımızdan tahliye edilerek İtilaf devletleri tarafından işgal edildiği günden beri, trenle Nusaybin ve havalisinden gelerek İstanbul istikametine giden Osmanlı ordusuna mensup askerlerin, Adana mıntıkasında Fransız üniforması giyen yerli Ermeniler tarafından uğradıkları tecavüz ve hakaretler değişik tarihlerde bildirilmiş ve en son arıza 26 Şubat 1919 tarih ve 2/1206 numara ile nezaretinize takdim edilmişti. Daha sonra da bu vakaya dair olarak Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'nden gelen tahkikat listesinin özeti aşağıda arz olunur:

1- Yirmi dördüncü alayın birinci taburunun dördüncü makineli tüfek bölüğünden Çinelî Hacı Osman oğullarından Kundakçı Mustafa oğlu Hasan'a İslahiye'de Ermeni efradı tecavüz ederek yirmi liralık nakit parasını almışlardır.

2- Beşinci fırka on sekiz numaralı seyyar hastane efradından Görδος (Gördes) kazasının Kılınçlar karyesinden Hacı Kahya oğullarından Mustafa oğlu Mustafa Çavuş Pozantı'da Ermeniler tarafından dövülmüş on beş lira kağıt para ve on iki altın lirası alınmıştır.

3- Beşinci fırka birinci topçu taburu efradından Manisa'nın Turgutlu kasabasında Hasancık oğlu Osman'ın Pozantı'da Ermeniler on lira kağıt, beş meci diye gümüş parasını ve kaputunu almışlardır.

4- Beşinci fırka beşinci alayın ikinci bölümü efradından Afyonkarahisar'lı Ayyaş Mehmed oğlu Hasan'ın Pozantı'da Ermeniler üç banknot ve iki altın lirasını almışlardır.

5- Yirmi dördüncü alay üçüncü tabur onuncu makineli tüfek bölümünden Sandıklı kazasının Yuva köyünden Keleş oğlu Yusuf'un Pozantı'da Ermeniler tarafından yirmi altı banknot, altmış altı buçuk gümüş meci diye ve üç lira altını alınmış ve darp edilmiştir.

6- Yirmi dördüncü alay üçüncü tabur dokuzuncu makineli tüfek bölümünden Kamil Onbaşı Pozantı'da İngiliz elbisesi giyen Ermeniler tarafından taarruza uğramış, altı meci diye gümüş parası alınmıştır. Bu tezkireyle bildirilen olaylar önemsizleridir. Zabıta dövmek, öldürmek, tabancalara, mahmuzlara kadar Osmanlıları soymak her gün tekerrür ediyor. Bildirilen olayların önüne geçilebilmesi için buradaki siyasi temsilciler nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulması özellikle rica olunur.⁴⁰

12 Mart 1919
Harbiye Nazırı

Bâb-ı Ali
Hariciye Nezareti

Nota

Adana'nın işgalinin ilk günlerinde idarenin tüm kollarında "kontrolör" unvanıyla Fransız görevliler yardımcı olarak vazife almışlardır. Bu görevlilerin yetkileri yavaş yavaş genişlediğinden şu anda "müdür" unvanını taşımakta ve ona göre davranmaktadırlar. Bunlar gönüllerine göre Osmanlı tüm görevli ve memurlarının hizmetini sona erdirebilir, onları görevden alabilir ve hatta ihraç edebilirler.

Vali, herkesin atamasını yapan, görevlileri görevden alan ve onların maaşlarını belirleyen Albay Bremond tarafından alınmış olan kararları kayda geçmekle sınırlandırılmıştır. İdarî bölgelerde bu yetkiler, idareci-vali unvanına sahip subaylar tarafından yerine getirilmektedir. Adana Sancağı Valisi "Adana'nın Genel Valisi" kaydını taşıyan bir mührü kullanmaktadır. Pazar günleri Fransız bayrağı hükümet konağı ve diğer kurumlarda göndere çekilmektedir. Osmanlı personelinin, idarî işleri yürütülmesinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Jandarma ve Polis'te komuta işleri Fransızca olarak

⁴⁰- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II., Ankara, 2002, s. 68-69; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/99-101, 128

yapılmaktadır. Polis memurlarının şapkasında bulunan ay-yıldız işaretleri çıkarılmıştır. Türk halkı büyük sertliklere maruz kalmaktadır. Ayrıca Türkler kamu işleri ihalelerine girme hakkından mahrum kalmaktadırlar. Şehrin çalışmaları, sancak valisinin teknik danışmanı Sayın Virland'a valinin yazılı talimatı üzerine ihale edilmektedir. Milli Eğitim meselesine gelince; Adana'daki okullar kapatılmıştır. Kız okulları için İstanbul'dan bayan öğretmenlerin gelmesine müsaade edilmemektedir. Kapatılan Türk okullarının yerine Fransız-Arap okulları açılmıştır. Merkez medreselerde Türkçe öğretmeninin maaşı, sivil servisler genel müfettişi olarak atanan Ferid Paşa'nın emirleri üzerine kesilmiştir. Mersin'de de lise dahil altı okuldan dördü kapatılmıştır. Adli işlerde birçok eksiklikler vardır. Basit bir ihbar veya herhangi bir şikâyet, idarî tedbir açısından birçok insanın tutuklanmasına yetmektedir. Hukukî yetkililerin müdahalesinin dışında tutuklanan birçok kişi hapislerde bulunmaktadır. Bu hukukî yetkililerin büyük bir kısmı hak etmedikleri halde kıdem avansları elde etmişlerdir. İşte bazı olaylar! Evinin balkonunda oynayan 7-8 yaşlarındaki küçük bir kız dikkatsizlikle Bayan Bremond'un arabasına tükürdüğünden babası beş bin lira para cezası ödemeye mahkûm edilmiştir. Bir eşkiya çetesiyile birlikte olması sebebiyle tutuklanan Üzeyir adındaki bir kişi, ölüm ya da on bin liralık para cezasına mahkum edilmiş ve İran konsolosunun müdahalesi üzerine bu ceza üç bin beş yüz liraya indirilmiştir. Tarsus ileri gelenlerinden Süleyman Sadık Paşa'nın evinde bir mavzer tüfeği bulunduğundan, bu durumlarda öngörülen cezayı yirmi beş lira olarak belirleyen bildirin tersine bu kişi bin sekiz yüz liralık para cezasına çarptırılmıştır. Çoğu zaman Müslümanlar, bunun gibi çok yüksek oranlı cezalara çarptırılmaktadırlar. Basit bir delil üzerine Sadık Paşa'nın oğlu ve yeğeni ikamet yasağı cezasına çarptırılmışlardır.⁴¹

18 Şubat 1920

İşgal Olaylarının Meclisteki Yansımaları

ZİYA HURŞİT B. (Lâzistan) — Efendim memleketimizin bir cüzülâyenfekki olan ve Türklüğün bir ocağı bulunan Adana havalisinin zengin olması dolayısıyla öteden beri birçok ecnebilerin matına tazarı olmuştur. En çok buraya Fransızlar göz koymuşlar ve burada mütarekeden beri malûm olan hâdis ve çehile yerleşmek için fırsat bulmuşlardır. Hâlbuki Ermenilerin Kilikya'da öteden beri takip ettikleri bir plânları vardı; ta Adalârdenizi'nden Karadeniz'e kadar bir Emeni Hükümeti meydana getireceklerdi. Hâlbuki Fransız'lar Adana arazisinin kuvvei inbatıyesini iyi biliyorlar ve oranın servetine göz dikmişlerdi. İngiliz'ler nasıl Mısır'ı elde ettilerse Fransız Ter da orada ikinci bir Mısır yapmak istiyorlardı. Fakat Adana ahali bu istilâya mukavemete karar verdi ve hiç bir yerden teşvik: görmeden ve hiçbir Hükümetin muavenetine mazhar olmak şöyle dursun daimî surette o zamanla Hükümetten - ki Ferid Hükümetidir zarar gördükleri halde silâha sarıldılar. Bunlarla beraber. Maraş ve Ayıntap müdafaası tarihimize en birinci, en büyük ve en parlak hâdiseler teşkil etmiştir. Bu ahali böyle çalıştıkları halde, Fransızlar son defa çevirmek istedikleri dolaplarla' ve tezviratla bu yerleri bizim elimizden almak' istiyorlar. Faraza tutmuşlar Adana'da vatansız, l deni, alçak, serseri adamlar bulmuşlar ve bu adamlar sayesinde (Ferda) isminde bir gazete çıkararak propaganda yapıyorlar ve güya ahalden re-y topluyorlar. Orada hiç bir alâkası olmayan bir takım adamlardan topladıkları rey ile harici siyasette bilhassa Londra konferansı üzerindeki bir tesir yapmak istiyorlar. Oradaki dindaşlarımız, vatandaşlarımız» kardeşlerimiz bu hâdiseyi fena görüyorlar ve bu telgraflarla Büyük Millet Meclisine müracaat ediyorlar. Büyük Millet Meclisi esasen Misakı milliyi muhafaza etmek için zaten kararını vermişti. Bu vatanın hiç bir parçasını ve hiç bir yerini bir kimseye vermeyecektir. Hududu muayyendir, katidir. Adana. Mebusu Safa Beyin de buyurdıkları ve çehile!-bu dindaşlarımız mallarıyla, canlarıyla hiçbir muavenete mazhar olmaksızın çalışmışlardır. Bu ahali şimdi yine Büyük- Millet Meclisine müracaat ediyorlar. Bendeniz diyorum ki; Heyeti Vekile Reisi bütün bu telgrafi çeken Kars, Hatan, Kozan Belediye Reislerine Büyük Millet Meclisinin kararı katisini Mirsin ve katiyen böyle tezvir»t ve rey toplamakla Misakı. Milliden vaaz geçmeyeceğimizi anlatsın ve bütün varlığımızla buna çalışacağımızı tebliğ etsin ve İnşallah onları kurtaracağız.⁴²

ZAMİR, B. (Adana) — Efendim Fransızların güzel memleketimizi işgal, ettiklerin günden itibaren yapmadıkları mezalim kalmamıştır. Hele son zamanlarda pareleriyle aldatmış oldukları birtakım

⁴¹-Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, Ankara, 2003, s. 157-159, Belge no: 60; BOA, HR. SYS, Dosya: 2544-8/19-21

⁴²-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, S. 435

adamlar vasıtasıyla de memleketimizde büyük propagandalar yapıyorlar. Bakınız efendim Fransız parasıyla Fransızlar için çalışan bir kaç rezilin beyannamelerini Meclisi Âlilerinde okuyacağım, müsaade buyurursanız. Şimdi bu adamlar vasıtasıyla bugün ahalden imza topluyorlar işte! . Adana'da bir gazete çıkıyor; **Ferda gazetesi** Hepiniz bilirsiniz ki bu, **Fransız parasıyla çıkıyor** ve bunları da çıkaran Mesut Fani ve ailesi. . Fransızlar bunların bir kısmını memur yapıyor, bir kısmını da bilmem ne yapıyor ve bir kısmına da propaganda yaptırıyorlar. Bunlardan son zamanlarda Mesut Fâni isminde birisini Osmaniye'ye mutasarrıf yapılı. O, bir beyanname neşrediyor, diyor ki: (Dört yüz senedir altında yaşadığınız' bayrak denilen o kırmızı paçavradan ne fayda gördünüz! O size ne temin etti? Tahta sabanlarla bu güzel toprağın yüzünü kirletip buruşturmaktan başka ne yaptınız? Bugün muazzam bir devletin şanlı bayrağı üzerimizde dalgalanıyor. Geliniz!.Budalalık yapmayınız! .. Bari bundan istifade ederek mesut yaşayalım. Millet demek; bir bez parçasına nail olmak demek değildir) deniliyor. . Şimdi bu alçaklar bugün Fransızlar hesabına ahalden cebren imza topluyorlar ve bunları da sulh konferansına gönderiyorlar. Bütün millet bunları işitiyor. Büyük bir heyecan içinde Büyük Millet Meclisine istirham ediyorlar, diyorlar ki: «Bu adamlar katiyen bizi temsil edemezler. Binaenaleyh bizim Samimî ve hakiki sözlerimizi Büyük Millet Meclisine ve bu vasıta ile sulh konferansına iblâğ ediniz» diye her taraftan binlerce telgraflar alıyoruz. Binaenaleyh biz Hükümetten rica ediyoruz ki sulh konferansında bulunan murahhaslarımız bu ahalinin maksadını anlatsın⁴³.

İSMAİL SAFA B. (Mersin) — Efendiler, iki sene evvel imza ettiğimiz o meşum mütarekeden sonra Avrupalılar büyük bir ümit ile bu memlekette hayatın bütün söndüğünü ve milletimizin bir daha belini doğrultamayacağını zannettiler. Bu itibarla sevgili memleketimizin en güzel' kısımlarım' aralarında taksime kalkıştılar. Türkiye'nin en mümbit ve en feyizli bir parçası olan Adana" ve havalisi de bu taksimde Fransızların hissesine düşmüş oldu. Fransızlar burayı işgal ettiler, Biz öteden beri' Fransızları cidden medenî bir millet zannederdik. Maatteessüf içimizde bir çoğunluk da onların medeniyetini, irfanını hayatını taklit ettiği bir yenilik zannederdi; Fakat' efendiler Fransızlar bu iki sene içerisinde' dünyanın en aşağı, eh zalim, en barbar bir milleti olduğunu gösterdiler. Adana'ya memur namı altında, zabıt namı altında öyle kanlı,, öyle kalpsiz, öyle hırsız, öyle mürtekip insanlar gönderdiler ki Adana'nın en cahil köylüsü bile bunların bir ahlak düşkünlüğü karşısında nefret ettirmek mecburiyetini hissetti. İşte bu memurlar Fransa'ya mütemadiyen kendi hükümetlerine, Avrupa hakkında hâsıl olan zannını teyit yollu birçok rakorlar gönderdiler ve dediler ki: Fransa burayı hiçbir masraf ihtiyar etmeden, bir damla Fransız kanının dökülmemesine hacet kalmadan işgal edebilir ve işgal altında tutabilir. Çünkü o memurlar öyle bir rapor vermekle pek çok istifadeleri vardı. Bir mülazımsani; arkadaşlar bir sene içerisinde kırk bin lira para yaptı. Hırsızlığın hesabını yapmak; imkân haricindedir. Binaenaleyh her birisi, Fransa 'da ihtimal ki pek sefil, pek rezil, miskin bir hayat yaşayan o memurlardan her biri Adana'nın bedbahtlığı üzerinde bir sultan hayatı yaşamağa kalkıştı ve bundan dolaydır ki bu tatlı hayata, bu şahane hayata veda etmek hiçbir birinin hatırandan geçmiyor ve oradan çıkmak kendileri için çok ad, çok ağır görülüyordu. İşte bu itibarla Fransızlar Adana'da yerleşmeğe niyet ettiler ve yerleştiler. Fakat arkadaşlar bütün Avrupa'nın ve memleketimize girmiş' olan hırsız Fransızların zannı hilâfına olarak hiç beklenilmeyen bir saatte oradaki kardeşleriniz silâha sarıldı ve on aydır ki Fransızlara karşı tarihimizin en şanlı bir kısmını yaratmış bulunuyorlar. Şimdi oradaki insanlar; Fransızların Adana ve havalisinde yerleşmek hususundaki emellerini nasıl boşa çıkarmışlarsa, onların nasıl bir hayal olduğunu göstermişlerse şüphesiz bu memleketin on aydır kendileriyle harp eden bir memleketin Fransızları istediklerine dair vaki olan iddialarını da aynı suretle boşa çıkaracaklardır.

Yalnız arkadaşlar ben bundan katiyen endişe etmiyorum. Çünkü bir kere o havalı halkı memleketleri kurtuluncaya kadar silâhı bırakmayacaklardır. Fransızlar nasıl bir iddia arkasında koşarlarsa koşsunlar, bütün davaların tekzip edecek oradaki halkın kahramanlığıdır. Yalnız müteessir olduğum bir nokta var: Bu havalide mücadele tarihi, memleketimizin ve ırkımızın en yüksek bir tarihinin parçasıdır. Bugün düşmanlarımız nasıl varlığınıza kastetmiş ve nasıl canımıza kastetmiş, nasıl hayat ye namusumuza kastetmiş ise tarihimize de aynı küstah tecavüzü göstermek istiyorlar. Binaenaleyh ben istiyorum; o şanlı tarih parçası hiçbir vakit en şeni, en hafif bir iftiraya; maruz kalmasın. Evet, bugün Adana'da, demin arkadaşımın söylediği gibi, hakikaten bir kaç namussuz ve soysuz bedbaht insanlar Fransa hesabına çalışmaktadır. Fakat yine arkadaşımın okuduğu beyannameden | anlaşıldığına göre bu insanlar «arkımızdan değildir. Bu insanlar o memleketin halkından değildir. Çünkü bir parça ruhunda, kalbinde

⁴³-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II • 1337 Cumartesi, s.443-44

İslâm hissi taşıyan, bir parça tarihine, ırkına, mazisine merbut olan bir insan hiçbir vakit önünde can vermek istediğimiz yüksek bir bayrağa paçavra diyemez. O insanlar hatta insan değildir, değil bizden, değil Türk olmaktan, hatta insan olmaktan da daha aşağıdır.

Yalnız arkadaşlar; o tarihi muhafaza etmek Heyeti âliyenize aittir. Çünkü Heyeti âliyenizin en çok iftihar edeceği, eti çok göğüs gereceği bir tarih parçası orada meydana gelmişti. Filhakika zannederini Avrupa; Fransızların ve tahmin, ettikleri kadar ahmak değildir. On aydır harp eden bir memleketin, Fransızlar ne kadar kuvvetle iddia ederlerse etsinler, Fransız'ı istemiş olmaları ihtimal haricindedir. Kezalik bir kaç gün evvel gazetelerde gördük; aynı zamanda **Ayıntap** şehrinde de aynı suretle imza toplamağa kalkıyorlar. On aydır hiçbir istihkâmı olmayan bir şehir vücudunu, gövdesini siper ittihaz ediyor, bayrağından, ırkıdan, ayrılmamak için en büyük fedakârlıklara katlanıyor, sonra zulüm ile ağır toplarla; medeniyetin icap ettiği azgın ve cehennemî âletlerle oraya girmeğe muvaffak olan Fransızlar ferdası gün oranın kalbini de almak ve dünyaya bugün bizi istiyor» şüphesiz ki, dünya ahmakçasına, izansızcasına Ortaya sürüleri bu iddialar karşısında alamayacaktır ve bunlara karşı gülecektir. Yalnız bizim de bir vazifemiz vardır ki: Biz hakikatin bu tarihin pak hakiki ve pek azimkâr sahibi olduğumuzu. Avrupa'ya bildirmeliyiz. Avrupa'ya demeliyiz ki: ey utanmaz; Avrupa yahut ey utanmaz Fransa on aydır şana karşı silâhını çekmiş bir, halkın seninle beraber olduğunu nasıl iddia ediyorsun? Ey hayâsız ve medeniyetten nasibi Planlayan insanlar! Nasıl inanıyorsunuz, on aydır size kurşun sıkılmış, on aydır biç bir istihkâmı olmadan toplarınıza karşı gelmiş bir memleketi nasıl, oluyor da bugün, bizimle beraberdir, diye iddia ediyorsunuz? Ve hâlâ insanlığın ve hâlâ beşeriyetin yürümekte utandığı yolda vuruyorsunuz ve bu aklınızla hiçbir vakit dünyaya beklediği sulhu veremeyeceksiniz! Demek bizim vazifemizdir, zannederim.⁴⁴

HARİCİYE V. V. MUHTAR B. (İstanbul)- .Efendiler! .Fransızların Adana ve havalisinde icra etmekte oldukları mezalimden dolayı rüfekayı kiramdan Safa Bey biraderimizin izhar ettiği heyecan ve teessüratına ben de, hükümette kemali samimiyetle iştirak ederiz. Bundan evvel; ahvali umumiyei ve siyasiyeye, dair olan maruzatım meyanında Fransızlarla, ara sıra vaki olan temaslar malumat verdiğim sıralarda Fransızların ne gibi bir maksat takip ettiklerini ve bunun için ne gibi tedbire tevessül eylediklerini şimdi olduğu gibi konferansın Londra'da inikadı münasebetiyle üzerinde bir tesir yapmak fikir ve ameliyle güya kendilerince muslihane ve hakikate pek iğfalkarane bir siyaset takip ediyorlar. .Hükümet; şimdiye kadar Fransızların bu hayalide icra ettikleri muamelâtı gadriye ve zulmüyeye muttali oldukça bunların tekerrürünü menetmek ye fakat gayet müessir.surette tekerrürünü menetmek için elinde bulunan vesaitten hiç birine ..tevessül ve teşebbüsten geri kalmamıştır⁴⁵

Sevr ahitnamesi burasını Fransız mıntakai nüfuzu dâhiline ithal etmiş ve onun şarkında bulunan havalıyı de Suriye mandası dâhilinde ad eylemiş olduğundan, Fransızların kendi yatanlarını, yurtlarını muhafaza hususunda ahali mahalliyetin vâki olan mücehedatı esnasında, bunlardan ellerine geçirebildikleri kimseleri, hukuku düvelin bahşettiği muafiyet ve müsaadattan mahrum birer asi suretinde telâkki ettikleri de şimdiye kadar icra ettikleri cümle-i mezalim'dendir. Buna muttali olan hükümetimiz; bunların zannettikleri gibi asi ve binaenaleyh tutulur tutulmaz idamı caiz insanlar olmayıp; vakarlarını, , muazzez yurtlarını müdafaa eden kahramanlar olduğunu ve binaenaleyh bunlar hakkında, her ne suretle olursa olsun, bir zulüm, işkence, idam gibi cezalar tatbikine tevessül edildiği takdirde Türkiye. Büyük Millet Meclisi Hükümeti de kendi yedinde bulunan Fransızlar hakkında aynı muameleyi tamamıyla tatbik edeceğini, binaenaleyh o arada böyle memleketini müdafaa ettiğinden dolayı idam edilecek her ferde mukabil mutlaka; bir Fransız'ın idamı mukarrer olduğu suretinde kendilerine, gerek doğrudan doğruya Anada cephesi marifetiyle ye hatta bazen Paris'e kadar isma edilmek suretiyle vuku bulan müracaatlar imüessir olmuş ve birçok mücahidin bu suretle tahlis edilmiştir. Binaenaleyh. Hükümet, Fransızların orada ika ettikleri zulümden dolayı kendisi muttali oldukça, ahvali hazıraya nazaran yedinde bulunan vesaitin kafilisini istimalden hâli kalmamıştır. Hatta bu hususta fevkalâde ^hassas görünerek aldığı bir haberin neticesini akim bırakmak; için yarım saatte Paris 'e kadar telgraf göndermek isticalinı göstermiştir. Bu, "Hükümetimizin ne kadar müteyakkız olduğunu gösterir. Heyeti ' murahhasımız buradan Londra'ya gittikleri zaman kendisine verilen talimatı umumiye meyanında memaliki meşgulemizde kuyayı işgaliye tarafından, vuku bulan bilcümle muamelâtı gadriye ve

⁴⁴- T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II • 1337 Cumartesi, s.444-445

⁴⁵- T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II • 1337 Cumartesi, s.445

zulmiyeyi olanca kuvvetleriyle protesto ederek, mileli mütemeddinenin bu nabeca ahvale şiddetle nazarı dikkatini celp etmeleri hususu kendilerine tembih edilmiştir. Adana memaliki meşgule meyanında bulunduğu cihetle bittabi heyeti murahhasa, gerek konferansın ve gerek temasta bulunacağı diğer devlet ricalinin bu huşu hakkında şiddetle nazarı dikkatlerini cep etmeğe memur edilmişlerdir. Bundan akdem Fransızların konferans süzerinde bir tesir icra etmek maadiyle ahdiyi iğfal için vuku bulan teşebbüsleri ki Fransız idaresini iltiza ettiklerine dair tavan yelerinden kaviyyen güya birer mazbata alıp Avrupa'ya neşretmek ve konferans üzerinde icrayı tesir etmektir. Buna dair ahali-i mahalli tarafından gönderilen protestolar Hariciye Vekaleti tarafından, en seri vasıta ile Fransa'ya merbut olmadığından dolayı bu gibi şeyleri neşrine beis görmeyecek olan bazı Avrupa alemleri medeniyetinin pişi intibahına gösterilmiş ve söylenmiştir. Heyeti murahhasa ile henüz muhabere tesis etmemiş bulunduğumuz cihetle ayrıca kendilerine tafsilât verilerek talimat verilmemiştir. Fakat bugün veyahut yarın, bu muhabere teessüs eder etmez, Adana Fransızların elyevym müracaat etmiş oldukları entrikalar hakkında konferansın ayrıca da sureti ciddiye nazarı dikkati celp edilecektir. Binaenaleyh Heyeti Aliyenizin, Hükümetçe kendisine terettüp eden vazai fi ifa etmekte olduğuna kanaat buyurmasını rica ederim.⁴⁶

REİS- (Lâzistan) Mebusu Esat Beyin bir takriri var. Yedi kıta vesika rapt ediyorlar. Vesikaların okunup zapta geçmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edildi efendim. Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Adana 'da Fransızların doğrudan doğruya bir Osmanlı hâkimiyetini hedef ittihaz eden müdahalesine, İslâmları tazyik eyleyen siyasetine ait vesaikin suretleri leffen takdim kılındı. Meclisi Alice tasvip buyrulduğu takdirde bunların bir vesikai tarihiye olmak üzere Zabıt Ceridesine dercini teklif eylerim efendim.

Şubat 1337

Lâzistan Mebusu Esat

Hulâsai mevad: Adet

1. Kapitülasyonların iadedden tatbikini,
2. Emlâk ve müsakkafat vergilerine zam icrasını, (resmen teklif etmiştir).
3. İnzibat ve asayiş muamelâtma bilfiil müdahale ile jandarmaları doğrudan doğruya terhis etmesi,
4. Sivil ve hüviyetleri Hükümetçe meçhul kesanın teslimi,
5. Ermeni komitesinin kuraya izamiyle Müslümanlara taadiyat ve tecavüzat vukuuna meydan verilmesi»
6. Vilâyetin vazife ve salâhiyetine her suretle müdahale ile beraber vezâifin nezi edildiğini. beyanla Adana'dan mefarikatıma lüzum gösterilmesi.⁴⁷

Baş Administratör Kolonel Bremon Cenaplarına

No: 103

10 Eylül 919 tarih ve 527 ve 11 Eylül 919 tarih ve 126 numaralı kararnameye cevaptır. İmtiyazatı ecnebiyenin ilgası dolayısıyla Adana vilâyetinde ecanibin maruz kaldıkları müşkülâtta bahsile bunların alâkadar buldukları deavii mülkiyei cinaiye ve ticariyenin mahkemei muhtalâta haline kalp olunan, ticaret mehakimine tevdi lâzım geleceği Baş Kumandanlığın bu baptaki işarına müsteniden beyan buyrulmaktadır. Arazii meşgulede mevcut olan kavanini haziranın sulh takarrür ve teessüs edinceye kadar haliyle muhafaza edilmesi işgal eden Hükümetçe Lâhey Sulh konferansında. Tanınmış bir hak iken ve Memaliki Osmaniyede imtiyazatı ecnebiye kanunu mahsus ile mülga bulunurken velevki tahtı işgalde bile bulunsa elyevm Hükümeti Osmaniyenin emrine iktiran etmeksizin imtiyazatı ecnebiyenin ihyasına mütedair hiç bir teşebbüs ve buna matuf kararnameleri kabul etmekte mazur bulunduğumu maalihitiram beyan ederim. Maamafih keyfiyet Hükümetimin nazarı ıttılana vaz olunmak üzere tebliğ buyurulun kararname ve tezkere suretlerinin 12 Eylül 1335 talihinde Dâhiliye Nezareti Celilesine yazılmış olduğunu ilâveten inba eylerim,⁴⁸

29 Eylül 1335.

Adana Vali vekili Mektupçu
Esat

Cevap sureti: No. 166

⁴⁶-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.445

⁴⁷-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.447

⁴⁸-T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.447

Şifahen de beyan olunduğu üzere mezkûr 21 Eylül 1919 tarihli kararnamenin, Başkumandanlık canibi âlisinden telâkki olunan emir mucibince tarihi tebliğinden itibaren hükmü cari olduğunun beyanıyla işbu tezkerei aliyeleri iadeten takdim olunur.⁴⁹

Baş Administratör emriyle
Kemal

Alman takrir
Adana vilâyetine
No:189 Ekselans!

24 Temmuz 302 tarihli kanunnamei Hümayun hilâfma olarak emlâk vergilerinin muntazaman tahsil edilemediği nazarı dikkatimi celp etmiştir. İşbu kanunnamenin altıncı maddesinde her beş sene zarfında bir takdiri kıymet icrası emir olunmaktadır. Hâlbuki müddeti mediden beri buna mümasil bir şey yapılamamıştır. İşbu takdiri kıymet usulünün-tatbikini müheyyin iradei seniye birçok muamelâtı intaç eylediği ve usulü hazıra dolayısıyla İstanbul ile muhabere pek bataetle cereyan eylediği ve makamı defterdariden vergilerin tahsiline bihakkın lüzum gösterildiği cihetle işbu takdiri kıymetin Adananla sureti umumiyede tatbikine karar verdim. .Biriænaleyh ikinci bir takdiri kıymet komisyonunun teşkili ile beraber her iki komisyonun tesrii hususunun emir buyrulmasını rica ederim.

23 Eylül 1919
Başadministratör
Bremón

Yazılan cevap sureti»
Kolonel Breuon Cenahlarına
No.: 102

21 Eylül 1919 tarih. ve 189 numaralı takriri vâlâlerine cevaptır: Emlâk ve arazi vergilerinin muntazaman tahsil edilememesi seferberlik ve ahvali hazıra dolayısıyla tahaddüs etmiş bir hal olduğu nazarı dikkate alınmak icap etmektedir. Umum sırasında tahsilâta germi verilirse cereyanı tabiisini iktisap eyleyeceği kanaatindeyim. Kavanini mevcude de tadilât icrası bahsine gelince. Bu muamele behemehâl bu bapta bir iradei seniyenin tebliğine muhtaç olduğu gibi İstanbul ile muhaberatin betaatine rağmen böyle mühim bir meselenin hotbehot halli imkânını idareî salâhiyetim haricinde gördüğüm cihetle telgrafla İstanbul'a bilişar alınacak cevaba göre muamele ifasına mecbur bulunduğumu maalihtiram beyan eylerim efendim.

29 Eylül 1335
Adana Vali Vekili Mektupçu
Esat

«Buna gelen .^cevabın sureti»

Adana vilâyetine

No. : ,258
Ekselans

,29 Eylül 1919 tarih ve 102 numaralı tahriratınıza cevaben ve 23 Eylül 1919 tarih ve. 189 numaralı tezkereme zeylen tadilâtı umumiye hakkındaki kararımı mümessili bulunduğum Başkumandanlığın bir emri, olmak üzere telâkki buyurmanızı rica eylerim. Bu husus hakkında ancak icraatı müteakip İstanbul'a telgrafla işaretta bulunmanızda bir mahzur görmüyorum.⁵⁰

11 Teşrinievvel. 1919
Başadministratör
Bremón

«Vilâyetten yazılan takrir sureti»

Bremón Cenaplarına

⁴⁹-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.447

⁵⁰-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

No: 445

Jandarma tabur kumandanından, aldığım tezkere; jandarmadan; elli neferin tarafınızdan verilen emir üzerine terhis, olunmak üzere buldukları beyan olunuyor. Hâlbuki jandarma kadrosunda esasen münhalât olup asayişin her | zaman derkâr olan ehemmiyetine binaen bunların yerlerine münasipleri tatmam eh tedarik ve tayin olunmadıkça taburdan bir neferin bile ne terhis ve ne de sair suretle infikâkleri caiz olmayacağı çünkü pek mühim olan umuru inzıbatıyeyi haleldar edeceği cihetle buralara mahal verilmemesi, ehemmiyetle jandarma tabur kumandanlığına tebliğ edildi. Binaenaleyh bundan böyle vilâyetin malûmatı olmaksızın. bir muamele yapılmamsı hakkında icap edenlere emir buyurmanızı rica ederim.⁵¹

9 Teşrinievvel 1335
Vali Vekili Mektupçu

Esat

«Buna gelen cevap sureti»

No: 2887

Adana vilâyetine

9-Teşrinievvel 1919 tarih ve 445 numaralı teskerenize cevaben mevzuubahis olan elli jandarmanın terhisleri tarafımdan verilen emre inübtene olduğunu beyan ile kesbi fahreylim. Bu mesele bana ait olup tarafınızdan müdahale edilmesine mahal yoktur. Binaenaleyh bu meseleye ait olarak jandarma kumandanlığına gönderilen tezkerenin keenlemyekün hükmünde addedilmesi ricasını teyidi müvalilta vesile ittihaz eylerim.⁵²

14 Teşrinievvel 1919
Başadministratör
-Bremön

«yazılan takrir sureti»

Çetenin tenkili için teşkil olunan yüz kişiden ibaret ahaliye tevzi edilmek üzere yüz Rus mavzeriyle on bin fişenkin tarafınızdan verilen emir üzerine Payas kazasına ve daha bazı mahallere gönderdiği malûmatı alındı. İnzibat ve asayişin temini polis ve jandarma idareleriyle bekçilere ait ve ahalinin teslihi suretiyle bir işte istihdam kanunen gayricaiz olduğundan eslihanın ahali yedinden hemen istidadıyla vesaiti inzıbatıyeyi kanuniye ile çetenin tenkili köy ve kır bekçilerinin lüzum ye ihtiyaca göre tezyidi ve jandarma kadrosunda münhal varsa noksanının ikmali lüzumları ehemmiyetle vilâyet jandarma idaresine ve Payas kaymakamlarına yazılmıştır. -Keyfiyeti nazarı ittila! arına beyan eder ve ahaliye eşlaha tevzi edilmemesi hakkında icap edenlere emretmenizi rica ederim.⁵³

Vali Vekili Mektupçu
Esat

«Gelen cevap sureti»

No. 292

13 Teşrinievvel 1919 tarih ve' 45 numaralı tahriratımıza- cevaben jandarma hakkımdaki 2887 ve 14 Teşrinievvel 1919 tarihli tezkeremi teyit ederim. Bu-hususta jandarma kumandanlığıyla Payas Kaymakamına yazdığımız? tahriratı iptal etmenizi ve ihtiraatı faikamın kabulünü, rica ederim.⁵⁴

15 Teşrinievvel 1919
Başadministratör⁵⁵
Bremön

«Mösyö Bremön'dan alınan cevap sureti»

⁵¹-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

⁵²-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

⁵³-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

⁵⁴-.T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II , 1337 Cumartesi, s.449

⁵⁵ -Baş yönetici

Adana Vali Vekili Esat Beye

17 Teşrinievvel 1919 tarihli mektubunuza cevaptır. Asayiş meselesinde müttetikim başkumandanlıkla mümessili bulunan bize karşı daima mesulsünüz. Bu-hususta teknil vesaitinizi istimal-etmemiz lâzımdır; işbu vesait nâkâfidir. Mesuliyetimiz tamamıyla bakidir.⁵⁶

17 Teşrinievvel 1919
Başadministratör
Bremön

«Yazılan takrir sureti»

Bremön Cenahlarına

Kırk kadar Ermeni çetesi İtaplı karyesi jandarmalarını darp ve şehit ve sureti cebriyede kariye 'ahalisinin hailerini tahrip ettikten mada andıklarım da kırarak para ve eşyayı beytiyelerini gasp ve İtaplı Ali nam şahıs Kabar kariyerine elleri bağlı olarak götürüldüğü ve çetenin refikleriyle beraber mihmandar tarikiye Tanderdi kariyesine gittikleri ve bu, hususta Koloneh Normanı cenaplarına da malûmat-verildiği vilâyete resin en ihbar ve işar edildi: Sivil ahalinin ve hususiyle çetenin takibat işlerinde bulundurulması böyle birçok mahzur tevlidine beis olacağından tekrar ehemmiyetle nazarı dikkatinizi celbe derini ve bu bapta icap edenlere emir vermeniz ve neticeyi dahi beyan buyurmanızı rica eylerim-⁵⁷

30 Teşrinievvel 1919
Vali Vekili Mektupçu
Esat

Lahika:

Bu mesele hakkında İngiltere Hükümetinin Adana Kuvayi işgaliye kumandanı Ceneral Maç Cenaplarına da takrir yazılmıştır.

Bremön Cenaplarından' alınan takrir sureti:

No.: 4637

Vali vekilliği ve mektupçuluk memuriyetlerinin Uhdenizden nez olunduğunu beyan ile kesbi j fahreylim. İstanbul'a müteveccihen ilk trenle hareket buyurursunuz. Vilâyetin ilk büyük memuru olan kadıyı! vali vekâleti memuriyetini ifa içi ira eğliyorum. Merkez Edminisratörü Baro Başmüdüri kemal; Bey mektupçu vekâleti vazifesini ifar eyleyecektir.⁵⁸

21 Teşrinievvel 1919
Administratör
Bremön

ESAT B. (Lâzistan7Rİze) — Efendim bendeniz dört; beş sene kadar Adana vilâyetinde bulundum. Evvelâ mektupçulukla son zamanlarda vali vekâletinde bulundum. Mütarekenin netler sinde İngilizler, Fransızlar Adana'ya geldikleri zaman diyorlardı ki; bizim buraya gelmekten maksadımız; şimendiferleri kontrol ve murakabe etmekten ibarettir. Hatta o zamanlarda kumandan olarak (Baş Administratör Koñonel Bremön) maiyetinde bir takım zabitan ve askerle gelmişti. Bir müddet sonra memleketin eşraf ve mütehayyizanımı ve sair nurlarını konuşmak, tanışmak için davet etti. Bizim buraya gelmekten maksadımız kontrol vezâifini ifa etmektir. Osmanlı kavanininin ahkâmı cari olacaktır. Bizim müdahalemiz yoktur. Herkes vazifesini ifa etsin ve yalnız biz Osmanlı Devletine dost olduğumuz halde Osmanlılar bize samimiyet göstermedi. Bize ilânı harp etti, filân» diye birçok söz söyledi. Tabii ona karşı lâzım gelen cevaplar verildi. Aradan bir müddet geçtikten sonra memlekette birtakım teşkilât ve tertibat icrasına kalkıştı. Ezcümle mülhakata (Guvernör) sıfatıyla birçok zabıt gönderdi. Bütün umuru idareye, muamelâta, umuru inzibatiyeye müdahale etti. Onun netice olarak Ermeniler şımardılar. Kasabada birtakım iğtişaat vukua geldi. Hat işletme komiseri Ahmet Madar Bey bir gece elim bir surette şehit edildi. Vanlı Ahmet Efendi kezalik şehit edildi. Geceleri emniyet ve asayiş kalmadı. Herkes çarşıda gezemez oldu. Ondan sonra memurların azil ve nasbi meselesine de müdahale etmeğe başladı.

⁵⁶-.T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.449

⁵⁷ -T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.449

⁵⁸-.T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.449

Evvelce; Osmanlı kanunu cari olacak ve sizin işinize müdahale etmeyeceğiz, dediği halde bilâhare memurların azil ve tebdiline müdahale etti. Filân memur fenadır, azlediniz, filân memuru ben tensip ettim, bunu istihdam ediniz diyor. Ondan sonra kendi amalına hadim olmayan jandarmaları terhis etti ve bunu hükümetin tasdikine iktiran ettirmek istedi. Polisleri de bu vaziyete getirdi. Nihayet son zamanlarda vaziyet daha fenalaştı. Kapitülâsyon meselesini teklif etti. Dedi ki: Siz şimdikiye-kadar kapitülâsyon ahkâmını lâğvettiniz. Biz bunu kabul etmedik. Onun için bunun iadedden tatbikini size teklif ediyorum. Bir hafta sonra «müsakkafat vergisine zam icrasını ben kabul ettim, bunun vilâyette tatbikine karar verdim. Bunu icra ediniz» teklif etti. Tabii o vakitte bendeniz vali vekili | idim. Bunu- kabul etmedim. Kendisi ısrar etti,⁵⁹ bunu geri alınız dedi.. Bendeniz, bunu geri alamam, eğer sizin bir diyeceğiniz varsa resmen yazarsınız, onun üzerine ben yapılacak muameleyi düşünür ve iktiza eden cevabı veririm, demiştim. Tehdit etti. Dedi: Sizden evvelki vali de böyle yazdı. Protestoyu geri aldırđım, siz de bunu almak mecburiyetindediniz, almazsanız hakkınızda kararı askeriye muhalefet ettiniz diyerek divanı harbe vereceğim. Dedim ki, bu; hükümetin hukuku hâkimiyetine taallük eden bir meseledir. Ben bunu kabul edemem ve resmen de protesto ediyorum. ⁶⁰Devletin menafı ve hukuku hâkimiyetine taallük eden mesailde sizin bu gibi muzır tekliflerinizi katiyen kabul edemem ve bu mesleğim de lâyetegayyerdır demiştim. Kezalik müsakkafat meselesi için çok ısrar etti. Onu da kabul etmedim. Cevap verdim. Bunu icraya mükellefsin dedi. Ancak merciine yani İstanbul'a icradan sonra malûmat vereceksin dediler. Bunu da reddettim. Kabul etmedim. Siz dedi; hangi kuvvete istinaden bunu reddediyorsunuz. Bugünkü günde vaziyete biz hâkimiz. Bütün İstanbul en büyük ağır şeraitimizi kabul ettiği halde siz nasıl oluyor da bunu reddediyorsunuz. Canınıza acıymıyor musunuz? Ben dedim. Hayatım bütün namuskârane geçmiştir. Binaenaleyh devletin menafıme mugayir, muzır hiçbir teklif atınızı kabul etmem. Bu uğurda her türlü tehlikeyi göze aldırđımışındır. Onun üzerine vilâyetin asayışı muhtel oldu&u bir zamanda, vilâyetin malûmatı olmadığı halde jandarmayı terhis etti. Bunun esbabını sordum. Bu bana aittir. Bu emri ben verdim. Senin jandarma kumandanının emri keenlemyekün hükmündedir, bunu iptal ettim diye cevap verdi. Sonra efendim. Birtakım hüviyeti meçhul adamları, bilhassa Ermenileri teslih etmiştir. Bundan dolayı da protesto ettim. Buna da kezalik cevap verdi. Sonra idadi mektebini lâğvetti Filân etti. Mehakim idaresini lâğvetti⁶¹.

YAHYA CALİP B. (Kırşehir) — Taarruz etmedikleri ne din kaldı, ne iman kaldı.

ESAT B. (Devamla) — En nihayet efendim, sizi Kilikya hududundan çıkaracağım dedi. Bu teklifimi kabul ediniz Tabii kabul edemedim. Tarihin telin edeceği bir şeyi vicdanen kabul etmek tabii olamazdı. Ondan dolayı bir karar verdi. General Allenbi ile muhabere etmiş filân etmiş bizim oradan çıkarılmamıza karar vermişler İstanbul 'a yazdım. Onun üzerine İstanbul'da Babıâli haberdar oldu, Ali Rıza Paşa Kabinesi mevkii iktidarda idi. Küçük Cemal Paşa bendenizi Harbiye Nezaretine istedi. Bu bapta rapor istedi. Raporları mufassal surette Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine verdim. Bunlar okundu. O vakit hükümet (Bremon) a protestoda bulundu. O protesto hakkında Bremon'un oradan kalkması takarrür etti. Bremon kendisinin oradan kalkacağını anladığı bir zamanda kendi efkârına hadim bazı kimseleri buldu. Düşüncesi noksan vatansız adamlar tabii eksik değil. Onları i elde etti. Kendi lehine imza ettirdi. Bremon Paşa unvanını taşıyan (Bremon) Fransa'ya müracaat etti. Siz beni kaldırıyorsunuz, hâlbuki ahali memnundur, işte vesaik diye gösterdi. Onun üzerine bu orada muvakkaten kalmıştı efendiler. Demek istiyorum ki; şimdi orada da ahaliyi . tazyik etmek suretiyle birtakım lehine vesaik topluyor. Ondan bahis ile yine kendi mensup olduğu hükümete yazacaktır ve bir tesir etmek için. Bundan dolayı hükümetin nazarı dikkatini celp ederim. Vakıt ve zamanıyla heyeti murahhasımız vasıtasıyla Londra'daki konferans teşebbüsatta bulunulsun⁶²

Fransızların Adana'daki harekâtını protesto zımında muhtelif mahallerden mevrut telgraflar.

REİS- Adana'daki Fransızların harekâtını protesto şeklinde çekilen telgraflar vardır. Müsaade ederseniz Hariciye Vekâletine gönderelim. Bu telgrafnamelerden bir tanesini, hissiyatı tamamen anlayabilmek için, okuyalım efendim.

⁵⁹-T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.449-450

⁶⁰-T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,, Yüz elli yedinci içtima 26 - II , 1337 Cumartesi, s.450

⁶¹-T. . B.M.M, Zabıt Ceridesi Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 337 Cumartesi, s.450

⁶²-T. B.M.M. Zabıt Ceridesi, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 337 Cumartesi, s.450

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

920 de Fransızların teşvikiyle Şeyh Garipzade Fuat ve amcazadesi Kemal ve Polis Müdürü esbakı Emin Efendiler Arap ittihat ve Alevî Kulübü namıyla bir cemiyet açarak Kilikya'nın Fransız himayesi altında bir muhtariyetle idare edilmesi için Londra Konferansına müracaat ettiklerini ve hatta yerli Arapları temsil etmek üzere bir de murahhas gönderildiğini haber aldık. Şimdiye kadar kardeş arasına nifak sokmaya ^muvaffak olamayan Fransızlar bu defa da birtakım aceze ve fukarayı tehdit ve birkaç deniyi para ile ikna ederek bütün Arapları temsil etmek küstahlığında bulunuyorlar. Aylardan beri Anadolu Hükümeti Milliyesi Zari cenahında Türk kardeşleriyle tahlisi vatan için yan yana muharebe eden Adana Arapları eşrafi ayan, ve ashabı servetinin bağ, bahçe ve çiftlikleriyle mağaza ve dükkânlarının Ermeniler tarafından yağma ve tahrip edilmesine cani Fransız Hükümetinin alenen müsaade ve müsamaha ettiği fiilen görülmüştür. Binaenaleyh asırlardan beri hemdin ve aynı hakka malik olarak beraber yaşadığımız Türk kardeşlerimizden hiçbir veçhile iftirakı kabul edemeyeceğimizi ve Ankara Hükümeti Milliye ve Meşruiyetine raptı mukadderat etmekten başka gayemiz olmadığını ve câmiai İslâmiyeden bizi ayıracak her hangi bir kararı silâhımızla ve kanımızın, son damlasına kadar müdafaa için ahdü misak ettiğimizi âlemi medeniyete tebliğ buyurmanızı ve eşhası merkume hakkında da Hiyaneti Vataniye Kanununa tevfikân şedit takibat icrasını istirham eyleriz.⁶³

Kars'ın Entam Karyesi Arap ahalişi namına Mehmet bin Mehmet, Hüseyin bin Abdullah Adülâziz bin Hasan, Ahmet bin Abdürrahim, Arap Abidin Ahmet bin Hüseyin, Halil bin Numan Hüseyin bin Kemal, Mehmet bin İmat, Mustafa Mehmet bin Mehmet, Mehmet bin Musa, Arap İsa bin Hüseyin, İbrahim bin Halil, Abdülkadir bin Mustafa, Abidin Ali bin Halil, Mehmet bin Hüseyin

İşgal Sırasında Fransızlarla Emlak Meselesi

HASAN FFHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Efendim Adana meselesi hakkında müsaade ederseniz biraz izahat vereceğiz. Hakikaten Hüseyin Avni Beyin aleni celsede beyan buyurdıkları gibi, kanun yapmaya lüzum ve ihtiyaç yoktur. Bu mesele için evvelen meseleyi kısaca arz deyim.

Fransızlar vaktiyle Adana'yı işgal ettikleri zaman tapu idarelerine bir emir verilmiş ve bunda denmiş ki: Harbi Umumi içerisinde Ziraat Bankasına merhun olup da icra dairesi ile bilmüzayede satılan ve esasen gayri Müslimlere ait olan ne kadar emvali gayrimenkule varsa bunların kayıtlarını sahibi evvelleri namına tashih edeceksiniz. Adana'da kalan ve Hükümet taslağı bulunan idare de aldığı bu emir üzerine kayıtları sahibi evvel namına kayıt ve tashih etmiş ve yedlerine de senedi hakanilerini vermiş. Hepsine değilse de bir kısmına senedi hakaniyi doldurarak vermiş, bir kısmının da yalnız kayıtlarını tashih etmiş. Bir işgal kuvveti kumandanının bu gayri kanuni verdiği emri bir kanun, Büyük Millet Meclisinin bir kanun kabul etmesi suretiyle tadil etmesi, o emre, o gayri meşru emre bir kıymeti kanuniye atfetmiş oluruz. Bu tabii doğru değildir. Bu itibarla bendenizce bu mesele için kanun tedvinine lüzum yoktur. Fakat şaibei tezvirden salim olması lâzım gelen kuyudu hakaniyenin emniyet ve masuniyetini temin için idarî bir emirle elde bulunan senedi hakaniler, yani bu şerait altında Fransızların verdikleri emirle verilen senedi hakanilerin hükmü yoktur, hükümsüzdür ve evvelce icra dairesi marifetiyle bilmüzayede satılıp da eshabı üzerinden tadil ve tashih olunsun yolunda idari bir emir vermek de, zannediyorum, kuyudu hakamyenin selâmet ve emniyeti noktasından muvafık görülmesi gerekir. Fakat böyle bir kapı açmak belki ileride herhangi bir suretle bunun suiistimal edilmesi veyahut israf edilmesi varit olabilir. Bunun en doğru bir şekli herhangi bir suretle olursa olsun verilen senedi hakaninin feshü iptali için mahkmeden hüküm almak lâzımdır. Hâlbuki bu adamlar hicret edip memleketlerinden çıkmışlardır. Kendilerinin bir sunu taksiri olmaksızın haklarında bir kanunsuzluk ve işgalden, istilâdan fevkalâde bir hadiseden tevellüt etmiş bir vaziyettedir. Bendenizce evvelâ Maliye Vekili kanunu istirdat etmeli ve Meclisi Âli de o noktada icraî salâhiyetini istimal buyurarak, idari bir kararla Maliye Vekâletine emir vermelidir, ki Fransızların işgali zamanından evvelki vaziyeti iade etsin. Bu suretle evvelki mahzur bu itibarla bertaraf edilmiş olur. Yani herhangi bir emirle kuyudu hakaniye tashih edilmiş olmaz ve illâ. Meclisi Âlinin kararı ile tashih edilmiş olur. Yalnız bu zaruret dolayısıyla tensip buyurursanız lâyihayı bendeniz istirdat edeyim. Meclisi Âli de kararını versin, mesele bitsin gitsin ve kuyudat da islah edilsin.⁶⁴

⁶³-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, sekizinci içtima, 17.III. 1337 Perşembe, IX, s. 132

⁶⁴-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 596-597

VASIF BEY (Sivas) — Efendim Hükümet oradaki Fransız Hükümetinin icraatını tanımıyor mu?

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Hayır tanımıyor.

VASIF BEY (Sivas) — O halde bunu doğrudan doğruya Heyeti Vekile kendisi yapabilir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Arz ettim. Verilen senedi hakanı Fransa'nın kullandığı senedi hakanı" değil, bizim orada bulunan senedi hakanilerdir. Bugün bizce her türlü tadil edilen kuyut bizim kuyudatımızdır. Mamafih Meclisi Âli Heyeti Vekile hali sabıkı iade etsin diye havale etmesiyle hali sabık iade edilsin demesi arasında bir fark yoktur.

HASAN BEY (Trabzon) — Bendeniz zannediyorum ki herhangi bir kıtanın işgali askeri altında kalması emlâki hukukiye ihdas etmiş ve bu yeni vaki olmuş bir muamele değildir. Her zaman bazı memleketlerin bir kısım arazisi düşman tarafından işgal altına alınmıştır. Buradaki muamelât işgal kuvvetlerinin oradaki o memleketin kavaninine tevfikan yürüttüğü muamele hukukiye vardır. Acaba bu muamele hukukiye mahza işgal kuvvetlerinin zamanında yapıldığı için keenlemyekûn müdür diyeceksiniz? Kavanini osmaniyye tebaan Adana'da Fransızların işgali askerisi cereyan ettiği zaman cereyan eden alım satım muamelesi de bilcümle muamelâti hukukiye meri ve muteberdir. Bu ahkâmı umumiyedendir. Hukuku düvel bunu böyle kabul eder. Bir buçuk sene işgal altında kalmış olan bir memlekette kavanini Osmaniye ile idare cereyan etmiş ve bizce de bu muamele makbuldür. Çünkü kendi kanunlarımıza tevfikan yapılmıştır. Bunlar iptal edilsin demek, hukuku tasarrufiye şahsiyeyi iptal etmek demektir. Bunun haricinde tashihi iktiza eden kısım işgal kuvvetlerinin kavanini mahalliyyeyi nazarı itibara almaksızın ya arz suretiyle ve yaptırdığı ahkâm varsa, bunlar keenlemyekûndur. Bu yahut kendi memleketlerinin kanunlarına tevfikan ikinci kısım ahkâmıdır.

HASAN BEY (Devamla) — Sahibi senet, zilliyed, vazulyed diyor ki bu mal benimdir. İşte senedi hakanisi. Şimdi Hükümet bu senedi hakaniyi bir kuvvei icraiye ile bir hükmü adli mevcut olmadıkça hayır dışarı çık diye söyleyebilir mi? Bu mal senin değildir diye sahibi evveline mi iade edecek? Bizim vaziyeti hukukiyemiz icabı iş tamamıyla mahkemenin eline düşer. O senedi hakanının butlanını keenlemyekûn olduğunu, gayri kanuni olduğunu tayin edecek mutlaka bir mahkemedir. Böyle hilafı kanun iade edilirse bunun neticesi ne olur? Böyle işgal zamanında hilafı kanun kendilerine senedi hakanı verilenlerin yegân yegân senedi hakanilerinin iptal edilerek asıl sahiplerine iadesi için, herkesin, yegân yegân mahkemeye müracaat etmesi lâzım gelir ve herkesin ayrı bir hüküm alması icap eder ve bununla binlerce adamı mahkemeye sevk mecburiyetinde kalınıyor. Kesbi istihkak etmek »için mahkeme tarikini mi ihtiyar etmeli, yoksa keenlemyekûn olması lâzım gelen tasarrufatı mahkemeye müracaata hacet kalmaksızın, bir kanun yaparak ilga etmek suretiyle mi herkesi malına sahip edeceğiz? Mahkemeye müracaat etmek için bu. Heyeti Vekilede müzakere edildiği zaman bu lâyihayı buraya sevk eden Hükümetin ekseriyeti bu ikinci tarikin daha makul olduğunu ve herkesi yegân mahkemeye müracaattan kurtaracak bir usul olduğunu kabul ederek bunu sevk etmişti. Eğer Heyeti Celileniz buna lüzum yoktur, elde mevcut bizim defteri hakani idareleri tarafından verilmiş olan ve hilafı sabit oluncaya kadar tanınması lâzım gelen o senedi hakanilerin butlanını herkesin mahkemeye müracaat ederek veya mahkemeye müracaat etmeksizin kayda bakmak suretiyle Fransızların vermiş olduğu sabit olursa keenlemyekûn adediyle idareten tashihini tensip buyursanız o şekilde gider. Fakat bendenizin kanaatime göre. tariki adli ve kanuni mahkemeye müracaat yoludur; buna lüzum kalmamasın. Umumî bir haksızlığın defaten ve bili zahmet ortadan kalkmasını arzu ediyorsanız bu iki tarikten hangisini ihtiyar ederseniz ediniz, bi'im senedi hakanilerimizin keenlemyekûn olmasına imkân yoktur.⁶⁵

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Ben Hasan Beyin şu lâyiha ile söyledikleri sözleri bir türlü tevfik edemedim. Biz Fransız kanunnamesini tercüme etmiş isek, Fransız hâkimiyetini memleketimizde ilan etmiyoruz. Benim kanunum Türkiye'nin kanunu. Kendi hâkimiyetiyle tayin olunmuş memurlar ve onun huzuru ile yapılan kanunlardır. Fransız devleti oraya bayrağını çektiği gün oradaki hâkimiyetimize hitam verilmiştir. Biz hâkim olmadığımız için oradaki kuyudu hakanı tezvîr edilmiş. Bunda bilhassa bizim memurumuz olmak şarttır. Ya izni sultani veyahut Büyük Millet Meclisinin memurları olmak lâzımdır. Sellemdusselâm bizim kâğıtlar dolmasıyla hiçbir zaman senedi hakanı kıymetini iktisap edemez. Sonra,

⁶⁵-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 598

bu Fransızlar ne yapıyor efendiler? Ziraat Bankasına terhin edilmiş eşya, emval, Ziraat Bankasınca ucuz satılmıştır, diyor. Rica ederim efendiler, madde buradadır. Biz bu manii izale ettiğimiz zaman avdet edecek memnu hangisidir? Herhalde onu hali hazırına ırcadan başka bir şey değildir. Hükümetin yaptığı muamelâtın keenlemyekün addedilmesi mukabilinde ne olabilir? Fransızlar hangi kanuna tevfiikan bu emri vermişlerdir? Bu emir bizim karşımızda bir kanun suretinde mi arzı endam ediyor? Bunun imkânı yoktur. Hâkimiyet böyle bir şeyi kabul edemez. Binaenaleyh, burada o bir buçuk seneyi haddi fasıl göreceksiniz. Katiyen orada böyle bir muamele yapılmamıştır. Fakat ne var? Fransızlar zamanında oradaki muamelâtı hususiye hukuku düvel kavaidine tevfiikan yapılmamıştır. Şu mesele onun üzerine değildir. Hasan Bey mütalâasını o yolda yürütüyor. Onun kavanini umumiyesine tevfiikan işgal zamanında yapılan hukuku düvel kavaidine riayetsizlik değildir. Bizim Devlet tarafından yapılan muamelenin keenlemyekün addidir. Binaenaleyh Hasan Beyin buyurduğu ile bunun yani bu dava arasında hiç bir münasebet yoktur. Biz bir buçuk seneyi görmeyeceğiz. Dün işgal edildi ve dün yaşıyor gibi onun hükmü olduğu gibi iade edilecektir. İşgal katiyen görülmez. Manidir o, zail olur. Avdet edecek memnu bu olur. Ahkâmı umumiyemiz gayet sarıhtır. Maliye Vekâleti bu hususta bir sual karşısında kalmamak için, bendenizce bir ihbar mahiyetindedir. Bizden karar almaya da lüzum yoktur. Kendileri bunu yapsaydı ne diye sual soracaktık? Fransızların orada yaptırdığı icraatını bizim Ziraat Bankasının müzayedede sattırdığı şu arazinin muteber değilken şu sual karşısında kalacaklarını nasıl arkadaşlar tasavvur ederlerdi? Burası Yunan Meclisi değil efendiler. (Bravo sesleri) Kalkıp da siz Fransızların yaptığı kanunu neden kabul etmediniz mi diyeceğiz? Binaenaleyh bendeniz kendilerinden istirham ederim, tereddüt göstermesinler. İşgal ettikleri gün. Şu mani üzerine binayı hükmeder. Herkesin hukuku tasarrufiyesini tanırlar. Bu hususta davaları varsa mahkeme hallü faslederler. Tereddüde lüzum yoktur, karara da.⁶⁶

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Efendim, evvelâ Hüseyin Avni Beyin izahatına cevap vereceğim. Bendeniz tereddüt ettiğim için bu lâyihayı buraya sevk etmedim. Zaten Meclisin ruzaimesinde mevcut bulunan bir lâyihai kanuniyenin müzakeresi dolayısıyla kanun olarak tedvinine lüzum olmadığını arz ettim ve ilâveten de dedim ki, verilen senedi hakaniler bizimdir. Her ne kadar bizim hâkimiyetimiz orada cari değilse de, yine kavanini osmaniyeye tevfiikan bir takım muamelât yapılmıştır, ki bunlar tarafeynin rızasıyla yapılmıştır. Bunlar üzerinde bir ihtilâfi nazar yoktur. Bugün meridir ye tashihi kuyut için de bir taraftan müracaat vaki değildir. Yalnız Ziraat Bankasıyla bir de eşhasa ait olan deyinlerinden dolayı icra tarafından satılan emvali gayrimenkule üzerinde Fransız kumandanının emriyle yapılan şu muameleyi tashih etmek icap eder. Bunu tashih ederken kuyudu hakaniyi tashih etmiş olacağız. Bunda doğrudan doğruya herhangi bir zaman kuyudu hakaninin tashihi israf edilir, mülâhazasına mebni bunu Meclisi Âli tasviben Heyeti Vekileye veyahut Maliye Vekâletine emretsin. Bu suretle vereceği emirle icrai salâhiyetini istimal etmiş olacaktır, dedim. Bendenizce işin en ameli şekli budur. Halkın mahkemeye şevki hiç doğru değildir ve esasen mahkemeye gönderilmesi arzu edilseydi bu teklif yapılmazdı. Bundan başka Adana'da işgal zamanında tahaddüs eden vaziyet, kuyutu hakaninin tashihi mesailinden ibaret değildir. Bunu takip edecek diğer bir takım mesail daha vardır. İcar ve isticar mukaveleleri vardır. Eshabi orada olmadığı halde gıyabi olarak Fransızların 8-10 sene müddetle başkalarına emlaklerini vermişlerdir ve bunların hepsi arz ettiğim gibi, fevkalâde kararlarla halledilecek mesaildir. Herhalde bunun hakkındaki kararını âlinizi verirseniz. Maliye Vekâleti mütereddid değildir. İcraatını yapacaktır. Doğrudan doğruya yapsın diye havale ederseniz yine yapacaktır. Fakat tercihan yapılsın diye gönderirseniz hukuku tasarrufiyenin emniyet ve selâmetini daha ziyade temin etmiş olursunuz.⁶⁷

ZEKÂİ BEY (Adana) — Efendim Fransızların işgali zamanında Adana'da senetleri, kaydı yine Ermeniler namına olan arazi ve emlak meselesi, bendenizin içtihadımca, Maliye Vekili sabıkı Hasan Beyefendinin buyurdıkları gibi olmasa gerektir. Buyurdular ki Fransızlar tarafından yapılan tashihi kayıt muamelesi İstanbul'da meri olan ve bizim tarafımızdan da feshedilmemiş bulunan kanun ahkâmına muvafık bir muameledir. Bendeniz zannediyorum ki bu kanun tasfiye komisyonları tarafından vaktiyle harp esnasında tehcir edilmiş olan Hristiyanların satılmış emval ve emlakının iadesi hakkındadır. Adana'da vaki olan hadiseler ise bu vakıalarla münasebettar olan mesailden değildir. Yani tasfiye komisyonları tarafından tehcir edilmiş Ermenilerin emvali satılmış, şunun bunun eline geçmiş değil;

⁶⁶- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 598

⁶⁷- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 598

onların borçlarına mukabil ya eşhasın doğrudan doğruya bilmüraca mahkemelerden hüküm alarak dairei icra vasıtasıyla sattırdıkları emlâktir. Yahut Ziraat Bankasına olan borçlarından dolayı Ziraat Bankası tarafından, vakit geldiği zaman satılmış olan emvaldir ki mevzu bahis olan kararnamenin veya kanunun dairei şumulünde değildir. Kaldı ki bu emri veren Fransız kumandanı bilâhare emrini istirdat etmiştir. Yani Hükümeti milliyenin İstanbul'a müracaat ederek ve İstanbul Hükümetinin Fransız kuvvei işgaliyesi kumandanına vukubulan müracaatı üzerine Fransız kuvvei işgaliye kumandanı şöyle bir emirle Nisan 1919 tarihli kararname istirdat edilmiştir. Kavanini Osmaniye bilâatadilât meridir, yolunda bir ikinci emir neşrederek ondan sonra bu muameleyi durdurmuştur. Yapılmış olanlar da öyle kalmıştır. Binaenaleyh mesele buyurdıkları gibi İstanbul'da elyevm cari olan bizim tarafımızdan da feshedilmemiş bulunan, hatta bizim tarafımızdan da hükmü muta olması lâzım gelen mezkûr kararname ile münasebettar değildir. Borç mukabilinde esasen Ziraat Bankasının veyahut şahsı diğerin kavanini tabiiyei Osmaniye dairesinde zaten sattırmak salâhiyeti mevcut olan emvaldir ki sahibi uhdesine geçtikten sonra, bittabi, hukuku adliyyeye de sahip olur. Binaenalâzalık bu muamelenin tashihinin lâzım geleceği şüphesizdir. Ancak bu muamele ne şekilde tashih edilsin? Bir kanun ile mi, yoksa Meclisten çıkacak idarî bir karar ile mi tashih olunsun veyahut doğrudan doğruya Heyeti Vekile tarafından mahalline emir verilerek bu batıl muameleyi tashih suretiyle mi olsun? Maliye Vekili Hasan Beyefendi bu muamelenin Heyeti Vekile tarafından tashih ettirilmesi emniyet ve mahfuziyeti icap eder. Tutulması lâzım gelen kuyudatı hakaniye için o emsal teşkil edeceğinden dolayı yani âmir ve memur olan Vekillerin doğrudan doğruya hukuku tasarrufiyeyi ihlal eder veya tasarruf edebilir yolunda vaziyet ihdas edecekleri şekilde bir muameleye zemin açacağından. münasip olmadığını beyan buyurdular, ki bu hakikaten hepimizi düşündürecek bir meseledir. Hukuku tasarrufiyenin tamamii mahfuziyeti için mutlaka bu gibi senedini tadili meselesini bir mahkeme kararına tevfiik etmek ve istihsal edilmiş bir ilâm hükmüne istinat ettirmek lâzım gelir. Ancak yine arkadaşlardan bazılarının buyurdıkları gibi, bu yüzden mağdur olan kimselerin ilâm istihsali için mahkemeye şevklerini terviç etmek ve onları o suretle mahkemede süründürmek dahi doğru bir şey değildir.⁶⁸ Binaenalâzalık Meclisi Âlinin haiz olduğu kuvvei teşriiye ve icraiye itibariyle verilecek olan emrin de bir kanun dairesinde olacağına göre, bendeniz bu muamelenin tashihinin Meclisten verilecek kararlar Heyeti Vekileye emredilmek suretiyle hem muamelâtın temini sürati noktasından bunu kendi kendine yapmamaları için kâfi görür ve hem de bu muameleyi tashih ettirmek için en kolay ve eshabını mağdur etmeyecek bir şekil olmak üzere ve mahkemelerde eshabını süründürmeyecek en kabili tatbik bir şekil olarak teklif ederim. Yalnız bir mesele daha var. Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatine arz etmek isterim. İşittiğime göre Hükümet, Fransızlarla müzakere ederken, burada Fransız murahhasıyla müzakere ederken bizim murahhaslarımız protokollerin birisinde Hükümet tarafından bir sene zarfında, yani Adana'nın bize terkinden itibaren bir sene sonra tebaî Hıristiyan'ıye hakkında vaziyeti hukukiyelerini hiç bir zaman tebdil edilmeyeceği yolunda bir taahhüt altına girmiştir. Öyle bir taahhüt varsa Hariciye Vekili veyahut Hükümetin bunu izah ederek bizi tenvir etmesi Meclisi de müşkül bir mevkie sokmaması lâzım gelir.⁶⁹

Konu hakkında verilen önereleri dikkate alan Meclis başkanı: İki türlü taktırir vardır, bu taktırirlerin hepsi iki noktada birleşiyorlar. Birisi doğrudan doğruya bunu Heyeti Vekile yapabilir, Meclise ait değildir tarzındadır. Yasin Beyle Hüseyin Avni Beyin taktıriri bu kısma dâhildir. Diğer ise Maliye Vekâletine veyahut Heyeti Vekileye emir tebliği şeklindedir. Yani teraî ve teşriî salâhiyeti haiz olan Meclis azasının taktırirlerinin dikkate alınmasını talep etmiştir.⁷⁰

Verilen dört önergeden iki önerge dikkate alınarak meclisin görüşüne sunulmuştur. Önergeler: Riyaseti Celileye

Adana vilâyeti arazii meşgulesi baş adminstratörü tarafından kablettahliye neşredilen kararname ile sahibi evvelleri namına iade kılınan emvali gayrimenkule hakkındaki kuyudu tasarrufiye şekli sabıkını muhafaza etmek suretiyle, sahibi hakikileri uhdelere tashihen irca edilmek üzere Maliye Vekâleti celilesine emir ve havale buyrulmasını teklif ederim,

Mersin Ziya

Riyaseti Celileye

⁶⁸- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 600

⁶⁹- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 600

⁷⁰- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 601

Teklif olunan işbu lâyhâi kanuniye Fransız işgalinden mütevellit muamelâtı kabul ile bir şekli kanunide ilgayı tazammun etmek noktai nazarından asla şayanı kabul değildir. Binaenaleyh mezkûr kanunun icra Vekillerine iadesiyle işgal kuvvetinin fuzuli bir surette ihdas eylediği muamelâtın keenlemyekün addine ve hali sabıkın iadesine karar itasını teklif eklerim.

Kayseri Ahmed Hilmi

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Müsaade buyurur musunuz, efendim? Ziya Beyin takriri maksadı kâfidir. Yalnız Adana vilayeti demiş. Oraya Adana vilayetiyle havalisi suretinde bir kayıt konulabilir.

HASİP BEY (Maraş) — Antep'in de ilâvesi lâzımdır.

HASAN HÜSNÜ BEY (Trabzon) — Bilumum işgal olunan yerler diyelim, hepsini şamil olur.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Ahkâmı kanuniyenin tatbikinden Meclisi Âlinin maksadı nedir? Müsaade buyurun. mesele tavazzuh etsin. Elinde senedi hakanisi bulunanı mahkemeye göndermek midir? Meclisi Âli bunu mu murat ediyor. Mesele tavazzuh etsin. Tatbikatından mütevellit mesuliyet bana aittir. Kanunen elinde senedi hakanisi bulunanın senedi hakanisi katiyen alınmaz. Fakat muhakemeye gider, mahkeme hükmeder, maksat bu mudur? Bu değilse Fransızların işgal zamanında, evvelce verdiğim izahat veçhile, icra daireleri marifetiyle yapılan satış muamelelerin! keenlemyekün addetmek midir?

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Mahkemeye aittir. Mahkeme halletsin.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — O halde takrir sahibi mahkemeye aittir diyor. Meselenin tavazzuhunu rica ederim. Vazih bir karar verilsin⁷¹

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Efendim Meclisi Âlinizin kabul etmiş olduğu husus Hüseyin Avni Beyin takriri üzerinedir. Maliye Vekili Hasan Beyefendi bunun tekrar izahını Meclisi Âliden istiyor. Bence bu takririn meali ahkâmı kanuniye noktai nazarından şudur ki: evvelce mal sahiplerinin bankadan istikraz etmiş oldukları paraya mukabil terhin etmiş oldukları mali parayı tediye edemediklerinden dolayı ahkâmı kanuniyemize tevfikân Hükümetin usulü dairesinde satması ve bunu iştirâ eden adamların yedine senedi hakani vermesi ve bu senedi hakani ile tasarrufu usulen sabit olan eşhasın malının elinden hilafı kanun olarak alınması keenlemyekündür, demektir. Şayet malın usulsüz satıldığını iddia eden varsa o şahsın mahkemeye müracaat etmesi icap eder. Binaenaleyh bu iddiada bulunanların mahkemeye müracaat etmesi doğrudur.

Avni Bey zatiâliniz takririnizi bu suretle verdiniz değil mi?

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Tamamıyla böyledir efendim. REİS — Meclisi Âli Hüseyin Avni Beyin takririni kabul ederken meseleyi Müfid Efendinin izahı veçhile mi anlamıştır? Takririn bu mealde olmasını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.⁷²

SONUÇ

Adana'daki İngiltere konsolosunun olaylar sebebiyle daha önce iki defa gezmiş olduğu şehri, özellikle de Ermeni mahallelerini, sakıncalı olabileceği uyarısına rağmen üçüncü defa gezmek istediği ve refakatine verilen askerlerle birlikte gittiği Ermeni mahallesinde daha önce 2 askerın şehit edildiği yerde askerlerin üzerine tekrar ateş açıldığı, açılan ateşi durdurmak için elini kaldırdığı sırada kolundan yaralandığı ve şahit olduğu bir yakma olayından dolayı Ermenilerin planlı bir hareket içerisinde olduklarına kanaat getirerek alınan tedbirlerden dolayı memnuniyetini ifade ettiği, konsolosun Adana'ya gelen bir miktar İngiliz askeri tarafından Mersin'e götürüleceği / Olayların artık kontrolden çıkarak vilâyetin her tarafına yayıldığı, bu sebeple daha önce Adana'ya gelmesi planlanan askerî birliklerin de kendi buldukları bölgeyi korumak maksadıyla gelmekten vazgeçtikleri, Ermenilerin yollara hakim

⁷¹- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 602

⁷²- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 603

evlere mevzilenerek askerler dahil gelen geçen herkese ateş ettikleri, orduya sığınan bazı Ermeni kadınların yapılan üst aramalarında dolu tabancalar bulunduğu, bunun da Ermenilerin kadınlara varıncaya kadar bu olaylara hazırlandıkları kanaatini uyandırdığı, elde mevcut kuvvetlerle bu işin önü alınamayacağından en yakın yerden deniz yoluyla Adana'ya en az 2 tabur asker gönderilmesi Adana Kumandanı Ferik Mustafa Paşa tarafından talep edilmiştir.

Harbiye Nezafetince; Adana'da çıkan olayların yayılmadan önlenmesi ve asayişin sağlanması için bölgedeki çeşitli askerî birliklerin Adana'ya sevki hususunda V. Ordu Kumandanlığı'na gerekli emirlerin verildiği bildirilerek, bu konuda mülkî makamlarca da tedbir alınması için ilgililere emir verilmesinin ve asker sevki sırasında ihtiyaç duyulacak paranın yazışmalarla zaman kaybına mahal bırakılmadan acilen sağlanması istenmiştir.

Bu arada, Kozan Sancağı'nın Haçın, Sis ve Kars; Cebel-i Bereket Sancağı'nın ise Erzin, Dörtöl, Osmaniye ve Bahçe taraflarında olayların hâlâ devam etmekte olduğu, bu bölgelerden gelmekte olan haberlerin merkezdeki Müslüman ve Ermeni ahaliyi olumsuz yönde etkileyerek Adana merkezinin asayişini de tehlikeye soktuğu, buralardaki olayların önlenmesi için tam donanımlı ve kuvvetli 1 süvari alayı ile 3-4 nizamiye taburu ve birkaç topa ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.

Olayların şiddetli bir biçimde Antakya'da da başlaması üzerine askerî yardım talebinde bulunan Halep Valiliği'ne, söz konusu yardım kuvveti gelene kadar mevcut vasıtalarla karışıklığın yatıştırılması, Müslüman ve gayrimüslim ahaliye ileri gelenleri aracılığıyla nasihatte bulunması ve yabancılarla bunlara ait müesseselerin korunmasına itina gösterilmesi talimatlarının verilmiştir.

21 Nisan 1909 tarihinden itibaren Adana merkezinde 4 gündür asayişin hüküm sürdüğü, dükkânların açıldığı, İçel ve Mersin'de vukuat olmadığı, olayların 2 gün önce başladığı Tarsus'ta da şimdilik asayişin sağlandığı, Cebel-i Bereket sancağının Dörtöl, Hassa, Osmaniye ve Bahçe kazalarıyla bunların çeşitli köylerinde olayların halen devam etmekte olduğu, Çeçen, Afşar vs. aşiretlerin zaman zaman yağmacılık maksadıyla Kozan Sancağı'nın Sis, Kars ve Haçın kasabalarına tecavüzde buldukları ve yolları üzerindeki köyleri tahrip ettikleri, hatta bunların Sis ve Kars'a yönelik saldırılarına memur, zabita ve ahalinin bir miktar redif askerî ile birlikte bin bir zorluk ve fedakârlıkla karşı koymaya çalıştıkları, gittikçe artmakta ve yayılmakta olan benzeri olayların önüne geçebilmek için bölgeye nizamiye taburları ve süvari bölükleri gönderilmesi talep edilmiştir.

Birkaç gündür asayişin hüküm sürdüğü Adana merkezinde dün ikindi vakti Ermeni mahallesinden silah sesleri duyulması üzerine Müslüman ahalinin heyecan ve galeyana içerisinde Hükümet merkezine geldikleri ve derhal askerî birlikler çıkarılarak silah atılan bölgelerin kontrol altına alındığı, gece de şehrin iki ayrı noktasında çıkan yangınların söndürülmeye çalışıldığı, şimdilik asayişin yeniden sağlandığı; taşrada ise heyecanın devam ettiği Haçın'e Misis Redif Taburu ile bir nasihat heyeti gönderildiği ve birkaç güne kadar asayişin sağlanmasının beklendiği, Cebel-i Bereket Sancağı'nın Dörtöl bölgesine gönderilmiş olan 1 nizamiye taburunun da, hem orada hem de Hassa ve İslâhiye taraflarında asayiş sağlamaya çalışılmıştır.

30 Nisan 1909 tarihinde Dörtöl'un civar köylerinden gelip Dörtöl etrafında toplanan Müslüman ahalinin Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Âsaf Bey'e bir yazı göndererek arada düşmanlık olmadığı halde Ermenilerin Müslümanlara aniden saldırması üzerine kendilerinin de savunmaya geçtiğini, saldırının durması için gönderdikleri haberin dikkate alınmadığını, Ermenilerin askerî elbise giymekte oldukları ve Müslüman ölümlerinin başlarını silahlarına takıp slogan atarak Müslümanları tahrike çalıştıklarını, 500 kadar silahlı Ermeni'nin birçok Müslüman'ı öldürdüğünü, şayet yardım gelmezse Müslümanları tamamen yok edeceklerini, Ermeniler kendilerine saldırmazsa kendilerinin de onlara saldırmayacaklarını bildirdikleri; daha sonra Âsaf Bey'in oraya gelerek bunlara nasihatte bulunduğu gibi Dörtöl'da mevzilenip asker kışlasını işgal etmiş olan Ermenilere de kışlayı ve silahlarını teslim etmeleri için bir nasihat yazısı gönderdiği ve Hükümetten acilen asker talep ettiği; ahalden bazı kişilerce daha sonra gönderilen bir telgrafta ise, Dörtöl'da 6.000 silahlı Ermeni bulunduğu, bunların Dörtöl'u silah deposu ve bir müstahkem mevki haline getirdikleri, 200'den fazla Müslüman'ı öldürüp yaraladıkları, bölgeye gelen askerî birliğe bir tek silah bile teslim etmedikleri, oradaki Müslüman ahalinin tehlike altında olduğu hususlarının bildirilmekte olduğu / Adana uleması tarafından çekilen telgrafta da, olaylar

Ermenilerce planlanıp uygulamaya konulduğu halde sorumluluğun Müslümanlara yüklenmeye çalışılmasının hayretle karşılandığı belirtilerek kamuoyunu yanıltmak amacıyla Ermenilerce yapılan bu gibi yayınlara itibar edilmemesinin bildirilmiştir.

Hınçak ve Taşnak komiteleri üyelerinden ve Adana olaylarını tertip eden ihtilâlcilerden olup yakalarını kanundan kurtarmak için Adana'daki İngiliz Konsolosluğu'na sığındıkları bildirilen Çalyan Karabet, Bezdikyan Zakar ve Doktor Recebyan adlı 3 Ermeni'nin Hükümete teslimlerinin sağlanması için Hariciye Nezareti'nden İngiliz Sefareti nezdinde girişimde bulunulmasının talep edilmiştir.

Adana'da çıkan karışıklığın sorumlularından olup İngiltere Konsolosluğu'na sığınan zanlı 5 Ermeni hakkındaki Divan-ı Harbe yazısında, bunların ihtilâl komitesi üyesi oldukları, olaylardan önce ihtifalcilere silah dağıttıkları, yabancıların desteğiyle Ermenistan Beyliği'ni kurmayı planladıkları, Mersin, Ayas ve Karataş İskelelerinden silah getirttikleri, bazı fedailerine Ermenilere ait Aşağı Kilise ile Ermeni Mektebi arasında gizlice açtıkları lağımda dinamit, humbara ve bomba imal ettirdikleri, bu kişilerden Bezdikyan Zakarya'nın olayların ilk günü sabah saat 4.00 - 4.30 arasında arkadaşlarıyla birlikte evinin damından Kemeraltı Camii civarında bulunan Müslümanlara ilk silahı atan kişi olduğu, bu kişilerin olaylar sırasında da silahlı olarak mahalle aralarında dolaşım rast geldikleri Müslümanları öldürdükleri ifade edilmiş olmasına rağmen, İngiltere Sefaretince bu kişilerin sadece Adana Valiliği tarafından Konsolosluğa bildirilen suçlardan yargılanıp mahkeme sırasında başka konuların gündeme getirilmemesi ve bu hususta Konsolosluğa yazılı teminat verilmesi şartlarıyla teslim edilebileceklerinin bildirilmesi üzerine, Dahiliye Nezaretince Sadaret'ten ne şekilde hareket edilmesi gerektiğine dair görüş sorulmuş, Dahiliye Nazırı namına Müsteşar tarafından verilen cevapta, konsoloshaneye sığınanların muhakemeleri için hükümete hemen teslimleri için konsolosluğa ya sefaretsen emir verdirileceği ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Resmi Kaynaklar:

1. T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II ,1337 Cumartesi
2. T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, sekizinci içtima, 17.III. 1337 Perşembe, IX
3. T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI
4. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2002, Ankara
5. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) HR. SYS. Dosya: 2555-4/120
6. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/99-101, 128
7. BOA. HR. SYS. Dosya: 2602-1/22
8. BOA. HR. SYS. Dosya:2555-3/48-49
9. BOA. HR. SYS. 2555-3/48-49
10. BOA. HR. SYS. 2555-3/48-49
11. BOA. HR. SYS. Dosya: 2544-17
12. BOA. BEO. Dosya: 341163
13. BOA. DH. KMS. Dosya: 49-1/85
14. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/41
15. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/55-56
16. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/106-107
17. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/112
18. -BOAS. HR. SYS. Dosya: 2542-3/24-25
19. -BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/105
20. -BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-3/5
21. -BOA, HR. SYS. Dosya no: 2555-2/6
22. BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-2/39-45, 2
23. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-2/33-3

Diğer Kaynaklar:

1. Ahmet Hulki Saral, Türk İstiklal Harbi IV'ncü Cilt Güney Cephesi, Ankara, 20
2. Cezmi Yurtsever, Çukurova'ya Yönelik Fransız Emperyalizminin Tarihi ve Kültürel Görünümü, CUKUROVA/sempozyum kitabı,
3. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi IX. Cilt İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1916

4. Kasım Ner, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970
5. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III/IV, I 1914-1918 Genel Savaş,
6. Mehibe Şahbaz, “Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu) Meselesi”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, Vol:4, Issue:10, s.381-387.
7. Mehibe Şahbaz, “Makedonya Meselesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, Yıl:4, Sayı 14, Eylül 2017, s.232-251.

